

<https://sppl.ui.ac.ir/?lang=en>

Spatial Planning

E-ISSN: 2476-3357

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 2, No.61, 2026, pp. 29- 64

Received: 21/04/2025

Accepted: 10/01/2026

Explanation of Islamic Rulings and Ethics in Urban Planning and Design With Emphasis on the Role of Sufficient Space (Case Study: District 2 of Urmia City)

Sina Piralaie

Ph.D. student of Islamic Urban Planning, Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz University of Art, Tabriz, Iran
Si.piralaie@tabriziau.ac.ir

Asghar Molaie *

Associate professor of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz islamic art university, Tabriz, Iran
a.molaie@tabriziau.ac.ir

Abstract

The term "Islamic city" refers to an urban environment, in which Islamic principles and philosophy are actively applied and its components are designed accordingly. In Islamic urban planning, given the nature of cities and the profound influence that land uses and their management have on human life, integrating Islamic norms and ethics into the preparation of urban plans and programs is essential. Accordingly, this study sought to clarify the role of Islamic principles and ethics in urban planning and design, with a specific focus on the jurisprudential concept of *ḥadd al-kafāf* (the threshold of sufficiency) in District 2 of Urmia. Employing a descriptive-analytical methodology, this research examined the application of Islamic norms in urban planning through both quantitative and qualitative user characteristics assessed via a 4-dimensional matrix of compatibility, desirability, capacity, and dependency. Quantitative findings indicated that educational, research and technology, healthcare, religious, recreational-tourism, and industrial land uses in District 2 of Urmia fell below the per capita standards outlined in existing plans. Furthermore, the current per capita allocation for these uses did not meet the required level of adequacy as defined by the jurisprudential rule of sufficiency (*ḥadd al-kafāf*). By contrast, cultural-artistic uses, parks and green spaces, sports facilities, administrative and police services, residential areas, commercial and service sectors, transportation and warehousing infrastructure, and urban utilities met—or exceeded—the necessary per capita standards outlined in the aforementioned plans. An analysis based on the

*Corresponding Author

Piralaie, S. and Molaie, A. (2026). Explanation of Islamic rulings and ethics in urban planning and design with emphasis on the jurisprudential rule of *hadd al-kafaf* (Case study: District 2 of Urmia city). *Spatial Planning*, 16 (2), 29 - 64 .

2476-3357 © The Author(s).

Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/sppl.2026.144728.1839

jurisprudential rule of per capita sufficiency (*ḥadd al-kafāf*) applied to housing, basic urban services, and road networks revealed deficiencies in Neighborhoods No. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 14, 15, 16, and 18 of District 2 in Urmia. Furthermore, a qualitative assessment of land uses conducted through a 4-dimensional matrix (compatibility, desirability, dependency, and capacity) indicated the following distribution: 3 neighborhoods (No. 16, 9, and 6) were in a highly desirable state; 4 neighborhoods (No. 1, 4, 8, and 15) were in a desirable state; and 6 neighborhoods (No. 4, 5, 7, 11, 17, and 18) were in an average state. The remaining neighborhoods fell into undesirable or highly undesirable categories based on qualitative indicators, reflecting notable shortcomings. Overall, the urban planning and design of District 2 in Urmia did not satisfy the jurisprudential standard of sufficient capacity as evidenced by an average score of 2.90.

Keywords: Urban Planning, Islamic City, Islamic Rules and Ethics, Jurisprudential Rule of Sufficient Capacity, Urmia.

Introduction

While Islam has long articulated a vision of transcendent values for the built environment and human habitation, these principles have often been neglected in the modern era and overshadowed by new cultural paradigms and a diminished focus on the spiritual dimensions of humanity. To revive such values within contemporary urban planning, it is necessary to translate them from broad ideals into specific, actionable frameworks. Given the profound influence of urban land use and development on human life, an Iranian-Islamic approach to urban planning requires the deliberate integration of Islamic rulings and ethics into the formulation of urban plans and programs. The very context for preparing and implementing these plans—the Iranian-Islamic city—necessitates adherence to the principles of Islamic jurisprudence throughout the planning process. Jurisprudence (*fiqh*) as a comprehensive cognitive system for deriving rulings on various phenomena serves as a reliable source for defining the norms and principles relevant to urban planning. Accordingly, this research employed a logical reasoning approach to extract applicable Islamic rulings and ethical guidelines with the aim of establishing stabilized per capita standards for urban land use. The central question guiding this inquiry was as follows: What role do Islamic ethics and the jurisprudential rule of *ḥadd al-kafāf* (the sufficiency threshold) play as essential components in the planning of Iranian-Islamic cities?

Materials & Methods

This research adopted a descriptive-analytical methodology. A text content analysis and logical reasoning approach was used to organize the key concepts, formulate the conceptual model of the research, and derive its components and criteria. To investigate the research domain, methods of library and documentary review, field surveys, and interviews were applied. The research process was unfolded in several stages. Following the articulation of the research problem and the rationale for integrating Islamic rulings and ethics into urban planning and design, the relevant components and indicators were identified. Subsequently, the case study—District 2 of Urmia—was analyzed to assess the application of these principles in its urban planning and design. This was done by examining both the quantitative and qualitative characteristics of land uses via a 4-dimensional matrix (compatibility, desirability, capacity, and dependency). Finally, the jurisprudential rule of *ḥadd al-kafāf* (the threshold of sufficiency) was evaluated within the context of this region's urban planning, employing the Delphi method with a panel of 20 selected experts and scholars in the relevant fields.

Research Findings

A comparative analysis of per capita land use in District 2 against the standards proposed by the Supreme Council of Urban Planning and Architecture and those approved in the comprehensive plan revealed a significant discrepancy between current conditions and the targets set in higher-level planning documents. The results indicated that several categories of land use in District 2 of Urmia fell short of the proposed per capita benchmarks and failed to meet the adequacy threshold defined by the jurisprudential rule of *ḥadd al-kafāf*. These deficient categories included educational, research and technology, health-treatment, religious, recreational-tourism, and industrial aspects. In contrast, other land use categories aligned with or exceeded the per capita

standards outlined in the upstream plans and were deemed sufficient. These included cultural-artistic, parks and green space, sports, administrative and police, residential, commercial and service, transportation and warehousing, and urban facilities and equipment.

Analysis of the per capita housing adequacy standards within existing plans and programs revealed a shortage of residential land use in Neighborhoods 1, 2, 4, 5, 6, 7, 14, 15, and 16 as their per capita values fell below the approved standard of 35 m². Consequently, future strategic planning and policy development must address this deficit. Conversely, Neighborhoods 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, and 18 met or exceeded the established per capita standard and were therefore considered adequate. A similar analysis based on the jurisprudential rule of *ḥadd al-kafāf* for basic urban services identified a shortage in Neighborhoods 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 16, and 17. Their per capita allocation for these services fell below the approved range (above 15.6 and below 26 m²). Upstream planning must therefore incorporate measures to remedy this shortfall. In contrast, Neighborhoods No. 1, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, and 18 were in an acceptable state, possessing the necessary per capita adequacy for basic urban services.

Analysis of the road network using the jurisprudential standard for per capita adequacy indicated that Neighborhoods 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 15, 16, 17, and 18 fell below the approved per capita standard of 28 m². Upstream plans must therefore incorporate strategies and policies to address this deficiency. In contrast, Neighborhoods 1, 9, 10, 11, 12, and 13 met the required standard and demonstrated adequate per capita provision.

A qualitative assessment of land uses in District 2 of Urmia was conducted by using a 4-dimensional matrix evaluating compatibility, desirability, capacity, and dependency. The results categorized the neighborhoods as follows: completely desirable (Neighborhoods 16, 9, and 6), desirable (Neighborhoods 1, 4, 8, and 15), average (Neighborhoods 4, 5, 7, 11, 17, and 18). The remaining neighborhoods were in an undesirable or completely undesirable state based on these qualitative indicators.

To determine whether the jurisprudential rule of *ḥadd al-kafāf* (sufficiency) had been observed in the urban planning and design of District 2 in Urmia, a questionnaire was administered to a panel of 20 experts and scholars. Their responses were analyzed by using the measure of central tendency with a median threshold of 3 set as the benchmark for sufficiency. The results indicated that, of all the criteria assessed, only three were considered to meet the sufficiency threshold:

1. Provision of adequate security and safety in the planning and design of urban spaces
2. Sufficient public access to public places and urban services
3. Adequate security and safety of urban public passages, along with appropriate population density relative to the city level in urban plans and programs.

All remaining criteria fell below the required standard. In summary, based on this expert assessment, the jurisprudential rule of *ḥadd al-kafāf* had largely been disregarded in the urban planning of District 2 of Urmia as reflected in the overall average score of 2.90.

Discussion of Results & Conclusion

Reviewing historical urban planning models, particularly those of Islamic cities, offers valuable insights for addressing contemporary urban challenges. In light of the Islamic Republic of Iran's commitment to institutionalizing Islamic principles within urban development, it is essential to systematically articulate and derive urban planning principles from an Islamic perspective. Since the context for preparing and implementing plans in Iranian-Islamic cities is inherently Islamic, the principles and rulings of Islamic jurisprudence must be observed throughout the planning process. The jurisprudential rule of *ḥadd al-kafāf* (the threshold of sufficiency) is one such Islamic guideline oriented toward human welfare and equitable access to resources. Urban land uses must not only meet quantitative benchmarks, but also satisfy qualitative standards of adequacy. A core objective of urban plans and programs is to allocate resources equitably across the city, ensuring balanced per capita provision of urban services in all districts and neighborhoods and guaranteeing that all citizens benefit fairly from municipal amenities. In this study, we examined which land uses and which neighborhoods in the research area met the necessary standard of sufficiency according to this jurisprudential rule. Quantitative analysis revealed that several categories—educational, research and technology, health-treatment, religious, recreational-

tourism, and industrial uses—fell short of the per capita targets set out in the relevant planning documents. For these uses, the current per capita allocation did not satisfy the requirement for sufficient provision as defined by the rule of *ḥadd al-kaḥāf*. In contrast, other categories of land use—including cultural-artistic, parks and green spaces, sports, administrative and police services, residential, commercial and service, transportation and warehousing, and urban facilities and equipment—met or exceeded the established per capita benchmarks and were therefore deemed sufficient. Subsequently, the status of neighborhoods in District 2 of Urmia was evaluated based on per capita standards for housing adequacy, basic urban services, and road networks as outlined in relevant plans and programs. Overall, Neighborhoods 2, 3, 4, 5, 6, 7, 14, 15, 16, and 18 were found to be deficient in one or more of these areas. A qualitative assessment was conducted by using a 4-dimensional matrix (compatibility, desirability, dependency, and capacity). The results indicated that 3 neighborhoods (16, 9, and 6) were in a highly desirable state, 4 neighborhoods (1, 4, 8, and 15) were in a desirable state, and 6 neighborhoods (4, 5, 7, 11, 17, and 18) were in an average state. The remaining neighborhoods fell into undesirable or highly undesirable categories based on these qualitative indicators.

Furthermore, expert survey responses corroborated these findings, indicating that the jurisprudential rule of *ḥadd al-kaḥāf* had largely been neglected in the urban planning and design of District 2 of Urmia as reflected in the overall average score of 2.90. This aligned with the results of both the quantitative and qualitative land use analyses. Therefore, it is recommended that urban planning and programming in Iranian-Islamic cities actively integrate Islamic rulings to better align with objectives of human development and enhanced citizen welfare.

تبیین احکام و اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری با تأکید بر قاعده حد کفاف (مورد مطالعه: منطقه ۲ شهر ارومیه)

سینا پیرعلائی، دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

Si.piralaiei@tabriziau.ac.ir

اصغر مولائی* ، دانشیار شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تبریز، تبریز، ایران

a.molaei@tabriziau.ac.ir

چکیده

شهر اسلامی همان‌طور که از نامش بر می‌آید، بستری است که در آن اصول و فلسفه اسلامی جاری و ساری است و اجزای آن نیز در این مسیر برنامه‌ریزی می‌شوند. در شهرسازی اسلامی به دلیل ماهیت شهرها و تأثیری که کاربری‌های شهری و نحوه بهره‌برداری از آن بر زندگی انسانی دارد، توجه به احکام و اخلاق اسلامی در تهیه طرح و برنامه‌های شهری نیازی اساسی است؛ بنابراین، در این پژوهش به تبیین احکام و اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری با تأکید بر قاعده فقهی حد کفاف در منطقه ۲ شهر ارومیه پرداخته شد. پژوهش حاضر به لحاظ روش از نوع توصیفی تحلیلی است و با استفاده از ویژگی‌های کمی و کیفی کاربرها (ماتریس چهارگانه سازگاری، مطلوبیت، ظرفیت و وابستگی) به بررسی جایگاه احکام و اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری پرداخته شد. طبق بررسی‌های کمی، کاربری‌های آموزشی، آموزشی تحقیقات و فناوری، بهداشتی - درمانی، مذهبی، تفریحی - گردشگری و صنعتی در منطقه ۲ شهر ارومیه از نظر وضعیت سرانه نسبت به طرح‌های بالادست با کمبود مواجه‌اند و سرانه کاربری‌های مدنظر از نظر قاعده فقهی حد کفاف به کفایت لازم نرسیده است. در مقابل کاربری‌های فرهنگی - هنری، پارک‌ها و فضای سبز، ورزشی، اداری - انتظامی، مسکونی، تجاری و خدماتی، حمل‌ونقل و انبارداری، تأسیسات و تجهیزات شهری از نظر سرانه نسبت به طرح‌های بالادست، وضعیت پذیرفتنی و دارای کفایت لازم است. بررسی وضعیت محلات منطقه ۲ شهر ارومیه براساس تحلیل قاعده فقهی حد کفاف سرانه مسکن، خدمات پایه شهری و شبکه راه‌ها در طرح و برنامه‌ها نشان داد که محلات شماره ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۱۸ دارای کمبود هستند. سنجش وضعیت کیفی کاربری‌ها با استفاده از ماتریس چهارگانه (سازگاری، مطلوبیت، وابستگی و ظرفیت) نیز نشان داد که ۳ محله (محلات شماره ۱۶، ۹ و ۶) در وضعیت کاملاً مطلوب، چهار محله (محلات شماره ۱، ۴، ۸ و ۱۵) در وضعیت مطلوب و ۶ محله (محلات شماره ۴، ۵، ۷، ۱۱، ۱۷ و ۱۸) در وضعیت متوسط قرار دارند. بقیه محلات نیز از نظر شاخص‌های کیفی در وضعیت نامطلوب و کاملاً نامطلوب قرار گرفته‌اند و دارای کمبودهایی هستند. در کل نیز قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری منطقه ۲ ارومیه (با میانگین ۲/۹۰) رعایت نشده است.

واژه‌های کلیدی: برنامه‌ریزی شهری، شهر اسلامی، احکام و اخلاق اسلامی، قاعده فقهی حد کفاف، ارومیه

*نویسنده مسؤول

پیرعلائی، سینا و مولائی، اصغر. (۱۴۰۴). تبیین احکام و اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری با تأکید بر قاعده فقهی حد کفاف (مورد مطالعه: منطقه ۲ شهر ارومیه)، *برنامه‌ریزی فضایی*، ۱۶ (۲)، ۶۴-۲۹.

مقدمه

دوران کنونی در بسیاری از کشورهای جهان عرب و اسلام تجدید حیات حکومت های اسلامی را به همراه داشته است و مسئله شهر اسلامی بار دیگر بر سر زبان ها افتاده است؛ به گونه ای که این ایده از تغییرات سیاسی قابل توجه در تولید علم و دانش جان سالم به در برده است (Ali et al., 2023, p. 5). شهر اسلامی واژه مناقشه آمیزی است که منشأ مباحث گسترده و دنباله داری است که مفهوم آن از آغاز تاکنون تحولات و تطورات گوناگونی را تجربه کرده است؛ اما مسئله این است که تاکنون به اندازه کافی به این تحولات و تطورات مفهوم شهر اسلامی به صورت منسجم پرداخته نشده است (صفایی مقدم و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۴). شهر اسلامی به طور کلی با منطقه جغرافیایی تعیین شده به عنوان خاورمیانه شناخته می شود؛ اما تنها یک پنجم جمعیت مسلمان جهان در این منطقه زندگی می کنند. با کنار گذاشتن تصور غلط رایج غربی ها مبنی بر اینکه خاورمیانه عمدتاً سرزمینی عرب اسلامی است، جهان اسلام از جوامعی با نظام های مختلف اقتصادی و سیاسی گروه های قومی و زبانی متعدد و از شرایط جغرافیایی و اقلیمی متمایز تشکیل شده است (AlSaiyad & Tureli., 2009, p. 598). مطالعه این فرایندهای مرتبط (شهر اسلامی) ادبیات وسیعی را در جغرافیای شهری، اقتصاد شهری، جامعه شناسی، مردم شناسی شهری و مطالعات مقایسه ای شهری و منطقه ای پر می کند و موضوعاتی مانند الگوهای سکونت مهاجرت و تحرک حومه نشینی و تشکیل شهرهای جهان را پوشش می دهد (صابرمنش و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۲).

اسلام دین شهرها است. بی دلیل نیست که شهر اسلامی به دین اسلام تعلق دارد و در حقیقت، قرآن و سنت، یعنی دو منبع قوانین شهری، در پیدایش و توسعه آن، نقش به سزایی داشته اند و حتی با اجتهاد احکام به منظور استمرار زندگی راحت تر در شهرها از اصول فقه اسلامی، در کنار تأثیر بسترهای محیطی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... مؤثر بر شکل یابی و توسعه شهرها بهره گرفته اند (صفایی پور و حاجی پور، ۱۴۰۱، ص. ۸). با توجه به اینکه اسلام در شهر، خود را نشان می دهد و با آن به نمایش در می آید، لازم است اصول آن در شهر توسط اندیشمندان و علما مورد بحث و مذاقه قرار گیرد (کلانتری و بخشی زاده، ۱۳۹۹، ص. ۱۲).

همچنین در حوزه شهرسازی، دولت جمهوری اسلامی ایران تلاش می کند تا اصول و ارزش های اسلامی را در برنامه های خود جای دهد؛ از این نظر، تبیین اصول شهرسازی از منظر اسلام دارای اهمیت خاصی است (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۵). با وجود اینکه در زمینه شهر و محیط زندگی انسانی، اسلام ارزش های متعالی بخشی را ارائه کرده است، در زمان حال با ظهور فرهنگ نوین و نادیده گرفتن ابعاد معنوی انسان، از این اصول غفلت شده است. در شهرسازی معاصر برای احیای چنین ارزش هایی، ضروری است این ارزش ها از حالت کلی و عمومی به موضوعات تخصصی تبدیل شوند (عندلیب، ۱۳۹۷، ص. ۸). همچنین شهرسازی ایرانی - اسلامی به دلیل ماهیت شهرها و تأثیری که کاربری های شهری و نحوه بهره برداری از آن بر زندگی انسانی دارد، توجه به احکام و اخلاق اسلامی در تهیه طرح و برنامه های شهری نیازی اساسی است (صفایی پور و حاجی پور، ۱۴۰۱، ص. ۸). از آنجایی که زمینه و بستر تهیه طرح و برنامه ها و اجرای آن در شهرهای ایرانی - اسلامی است، ضرورت می یابد قواعد و اصول فقه اسلامی در فرآیند تهیه آنها رعایت شود. علم «فقه» به عنوان یک نظام معرفتی، مسئولیت تبیین احکام درباره پدیده ها را بر

عهده دارد و به همین دلیل، منبعی معتبر برای توضیح اصول و هنجارهای مرتبط با شهرسازی محسوب می‌شود. در همین راستا این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد استدلال منطقی درصدد استخراج احکام و اخلاق اسلامی در راستای تثبیت سرانه‌های کاربری‌های شهری است؛ بنابراین، مهم‌ترین سؤال پژوهش نیز به این صورت است که نقش اخلاق اسلامی و قاعده حد کفاف به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جزء فقه اسلامی در شهرهای ایرانی - اسلامی چیست.

پیشینه پژوهش

دابور در پژوهش خود به «ریخت‌شناسی محله‌ها در شهر سنتی اسلامی - عربی: موردی از شهر سنتی دمشق» پرداخته است. این مطالعه چندین یافته را گزارش می‌کند که به‌طور بالقوه مرتبط با درک قوانین سنتی است که چیدمان فیزیکی محله‌ها را به ساختار اجتماعی و زیر منطقه‌های محلی آن‌ها را به کل جهانی که بر بخش‌ها مسلط و متحد کنند، مربوط می‌کنند. بر این اساس، رویکرد طراحی در این شهرها ممکن است بهتر درک شود (Dabbour, 2021, p. 11).

عبدالقادر علی و همکاران در پژوهش خود با عنوان «تأثیر اندیشه اسلامی بر توسعه پایدار شهر اسلامی عربی، مطالعه موردی: شهر بغداد» به مجموعه‌ای از نتایج دست یافته‌اند که بر تأثیرات تفاوت در برنامه‌ریزی شهر اسلامی و شهر عربی تأکید داشت که بر اساس دلایل پیدایش آن یا اعمال احکام شرعی اسلامی در استقرار مؤلفه‌های شهری این شهرها بود. این مطالعه همچنین شامل توصیه‌هایی بود که حاکی از اهمیت تعریف روش‌شناسی در شهرهای اسلامی و نگاه معاصر ما به این شهرها بود (Abu-Lughod, 1987, p. 7).

بمانیان و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر اصول فقهی مرتبط با حقوق شهروندی بر پایه عدل در طراحی مسکن (نمونه موردی: سه مورد از خانه‌های ایرانی - اسلامی)» با مراجعه به آیات قرآن و روایات، اصل «الضرر و الضرر» به‌عنوان یکی از با اهمیت‌ترین اصول حقوق شهروندی، که بر پایه عدالت در معماری مسکونی استوار است، بررسی کرده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهند که این اصل به‌عنوان کلیدی‌ترین اصل در حقوق شهروندی، بر تمامی ابعاد معماری خانه‌های ایرانی - اسلامی تأثیرگذار بوده است. این تأثیرات براساس مفهوم عدالت تعریف می‌شوند که شامل توازن و تعادل در طراحی پلان و نما، هماهنگی واحد مسکونی با دیگر واحدها، و توجه به حریم خصوصی و عمومی و حجاب در ساخت بناها است. اصول دیگری نظیر احترام به دیگران مانند همسایگان و عابران، رعایت حق شفعه، احترام به حقوق همسایگان در استفاده از منابع طبیعی مانند آب، نور و آفتاب، و همچنین حفظ پاکیزگی و جلوگیری از آسیب به همسایگان و دیگر افراد از نظر بصری و صوتی، همه از اصولی هستند که در فقه اسلامی، رعایت آنها الزامی است.

گل خطمی و حقیقت‌بین (۱۳۹۵) «کاربرد فقه در تحقق منظر شهری امن» را بررسی کرده‌اند و نتیجه‌گیری آنها نشان می‌دهد که با استناد به این قواعد و منابع فقهی و حضور مجتهدان و صاحب‌نظران در نشست‌های تدوین اصول کلی مدیریتی و اجرایی شهر، می‌توان زمینه‌های لازم را برای بروز و تجلی مفاهیم و آموزه‌های دینی مرتبط با شهر و زندگی اجتماعی شهروندان در را منظر شهری فراهم آورد.

عندلیب (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تبیین اصول و قواعد شهرسازی از منظر فقه اسلامی» بیان می‌کند یکی از زیرشاخه‌های «فقه تمدنی»، «فقه شهرسازی» است و این رسالت را بر عهده دارد اصول مدنظر اسلام در حوزه شهرسازی را با استفاده از روش اجتهادی از منابع معتبر اسلامی استخراج کند و در اختیار مجریان امر قرار دهد. فرضیه پژوهش این است که از دیگاه فقه اسلامی، اصولی مانند لزوم عمران و آبادانی زمین، مصلحت، عدم اضرار به انسان‌ها و محیط زیست، حرمت اتلاف و موارد مشابه، بر مسئله شهرسازی حاکم‌اند. برای بررسی این فرضیه به منابع اصیل اسلامی با تکیه بر روش اجتهادی بررسی شد. آخر سر طبق بررسی‌هایی که در پژوهش انجام گرفت این نتیجه به دست آمد که می‌توان قواعد مهمی را در حوزه مسائل شهرسازی با تکیه بر میراث فقه اسلامی استخراج و تبیین کرد.

وفادار نصرالله‌زاده (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی احکام شهرسازی با رویکرد کاربری مسکونی» با بهره‌مندی از آیات قرآن، روایات و سنت پیامبر گرامی اسلام (ص) و اهل بیت (ع) و بر اساس تفاسیر و اصول و قواعد فقهی، نکات مرتبط با احکام کاربری مسکونی را استخراج و با بهره‌گیری از تحلیل محتوا بیان می‌کند که میزان و محل استقرار کاربری‌های مسکونی از جهت سازگاری و وابستگی و ظرفیت می‌تواند تحت تأثیر احکام فقهی شکل گیرد. طبق این تحقیق مشخص شد شهرسازی را می‌توان براساس فقه شیعی رقم زد و نوعی از شهرسازی بر پایه احکام اسلامی داشت؛ بنابراین، با عملی‌شدن این پژوهش آنچه صورت می‌پذیرد مناسب‌سازی محصولات کاربری نظام شهرسازی و تسهیل و کارآمدی کاربری‌ها با توجه به احکام اسلامی است.

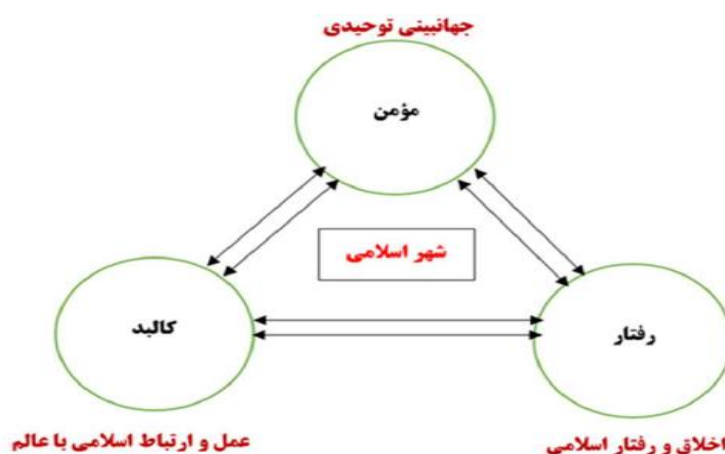
مولائی و خانی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «تأثیر اصول و قواعد فقهی در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری اسلامی (مطالعه موردی: محدوده پیاده‌راه پانزده خرداد تهران)» نتیجه می‌گیرند که قواعد فقهی همچون لاضرر و لاضرار، تسلیط، تسبیب، لاجرح، اتلاف، محرمیت و ... قواعدی هستند که بر فضای شهری و شکل‌گیری اثر دارند. همچنین مطالعه قواعد فوق مؤید این موضوع بود که قواعد فقهی مزبور بر موضوعاتی همچون میزان ارتفاع ابنیه، جانمایی و نحوه طراحی و ساخت آنها آسیب‌های احتمالی ابنیه و پروژه‌ها به شهروندان یا دارایی آنها، جلوگیری از تجاوز به حریم مردم، امکان دسترسی تمامی اقشار به فضاهای شهری، امکان تسلط شهروندان بر املاک خود و نحوه طراحی و نوع کاربرد (به قسمی که مانعی برای منافع عمومی نباشد) و ... مؤثرند؛ از این رو، چنانچه مدیریت شهری در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری توجه ویژه‌ای به این موضوعات داشته باشد، می‌توان اثرات مفید آنها بر فضاهای شهری و در نتیجه بروز مشکلات شهری کمتر را شاهد بود.

مبانی نظری

شهر و شهرسازی اسلامی

شهر اسلامی به شهرهایی گفته می‌شود که در سرزمین‌هایی با فرهنگ و باورهای متأثر از اسلام شکل گرفته یا توسعه یافته‌اند (Benhadda, 2020, p. 53). این شهرها در ویژگی‌های کالبدی و اجتماعی متأثر از حاکمیت فرهنگ اسلامی یا حکومت‌های اسلامی اشتراک‌های زیادی دارند. در الگوی شهر اسلامی، عامل مسلط دین اسلام است و به‌طور حتم تمام شاخص‌ها و عناصر زندگی اجتماعی و کالبدی شهر براساس این عامل نظام و هویت می‌یابد (صابرمنش و

همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۶)؛ بنابراین، شهر اسلامی ماهیتی ثابت دارد که در هر مکان و زمان جلوه خاص خود را می‌یابد. به عبارت دیگر، شهر اسلامی ماهیتی بالقوه است که می‌تواند بسته به فناوری، مصالح، دانش، هنر و فرهنگ بومی، تا زمانی که با اصول و ارزش‌های اسلامی تعارض نداشته باشند، در هر زمان و مکان تفسیر و تجلی ویژه‌ای پیدا کند (کلانتری و بخشی‌زاده، ۱۳۹۹، ص. ۳). برای تحقق شهر اسلامی لازم است سه حوزه یا عنصر با هم منطبق و هم‌پوشان باشند: فضای فکری، فضای عملی و فضای عینی یا کالبدی (شکل ۱)؛ ازاین‌رو، ایمان ساکنان یک شهر را می‌توان مهم‌ترین عامل شکل‌دهنده و تعریف‌کننده شهر اسلامی قلمداد کرد (گل خطمی و حقیقت‌بین، ۱۳۹۵، ص. ۱۵).

شکل ۱: عناصر تشکیل دهنده شهر اسلامی (مولائی و خانی، ۱۴۰۱، ص. ۷)

Figure 1: Elements that make up an Islamic city

در سال‌های اخیر، در واکنش به نابسامانی‌ها و چالش‌های شهرسازی نوین در شهرهای اسلامی، نقدها و نظریه‌های متعددی مطرح شده است. یکی از این دیدگاه‌ها را لیلا علی‌ابراهیم در مطالعه خود درباره قاهره عرضه کرده است. او جریان‌های شهرسازی معاصر مانند فرهنگ‌گرایی، مدرنیسم و جنبش باغ‌شهرها را نقد می‌کند و معتقد است هیچ‌یک از آنها به نقش دین در فرآیند شهرسازی پرداخته‌اند. این نظریه نوین بر مبنای آیات قرآن و احادیث پیامبر (ص) استوار شده است؛ آیات قرآن قواعد کلی نظریه را تعیین می‌کنند و احادیث، اصول بنیادین و ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی شهر مسلمانان را مشخص می‌سازند. درنهایت، این قواعد کلی باید در شکل‌های مادی و کالبدی نیز تحقق یابند (ربانی عارف و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۶). شهرسازی اسلامی شامل مبانی نظری و تئوری‌هایی است که اصول و ارزش‌هایی را مشخص می‌کند که باید در طراحی، برنامه‌ریزی و ایجاد محیط زندگی مسلمانان رعایت شود و بر رابطه انسان با محیط طبیعی و مصنوعی و نیز روابط اجتماعی او حاکم باشد. این اصول و ارزش‌ها از تعالیم اسلامی استخراج شده و بخشی از فرهنگ ملی اند که نباید با آن تضاد داشته باشند. قرآن کریم و سنت پیامبر (ص) منابع اصلی این اصول اند؛ از دل این متون و در چارچوب موضوعات کلی می‌توان اصولی درباره کنش و زیست انسان استخراج کرد، مانند نقش انسان در زمین، پیوند اجزا و عناصر جهان، هدف غایی زندگی، و رابطه انسان با عالم وجود و جهان بینی او. نکته مهم این است که اصول مزبور باید با نظام حاکم بر جهان که توسط خداوند مقرر شده هماهنگ یا تفسیر آن باشند؛ زیرا انسان خلیفه خدا و امانت دار او در زمین است و بنابراین، رفتار و کردار او باید وجهه‌ای الهی به خود گیرد (نقی‌زاده، ۱۳۸۹، ص. ۹).

اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری

براساس نظام اخلاقی اسلام، اخلاق دارای سه مبنای هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و معرفت‌شناختی است که پایه و اساسی برای تبیین و توجیه اصول اخلاقی قرار می‌گیرند و دلایلی را برای تعیین و پذیرش اصول اخلاقی فراهم می‌کنند (صفایی مقدم و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۲). اخلاقی یک رشته هنجارهایی است که تجویز می‌کند فرد چه کارهایی را باید انجام دهد و از چه کارهایی باید اجتناب ورزد (ونوس و خانی جزنی، ۱۳۸۰، ص. ۱۹). بعضی از احکام مربوط به مسائلی است که مردم در برخورد با یکدیگر در زندگی خود باید آن را رعایت کنند. قسمتی دیگر مربوط به برتری‌هایی است که بعضی از افراد بر بعضی دیگر دارند و تفاضل و برتری افراد از اهم اموری است که جامعه مدنی با آن منتظم می‌شود و انسان را به سوی زندگی توأم با سعادت و عیش پاک و گوارا هدایت می‌کند؛ و در آخر به حقیقت ایمان و اسلام اشاره شده و بدین‌سان بر بشریت منت می‌گذارد که نور ایمان را به او افزوده است (طباطبایی، ۱۳۵۰، ج. ۱۸ / ۴۵۵).

دامنه تأثیر تصمیمات حرفه برنامه‌ریزی شهری و تهیه طرح‌های توسعه شهری به این دلیل که فرایندی مبتنی بر مؤلفه‌های ارتباط آفرینی، هدفمندی، نیروی انسانی و سازماندهی است و طیف گسترده‌ای از ذینفعان را شامل می‌شود، طیف وسیعی از جامعه خواهد بود و در این حرفه نیز همانند هر حرفه دیگری که تعاملات گسترده با مردم و جامعه دارد، رعایت اصول اخلاقی در اتخاذ تصمیمات و تهیه طرح‌های توسعه شهری حساسیت و ضرورت بسزایی خواهد داشت (صفری و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۷). اخلاق، هنجارهای رفتاری و اخلاق حرفه‌ای برنامه‌ریزان شهری به‌مثابه جراحانی محتاط بیش از هر چیزی عهده‌دار عمل اجتماعی و شناخت در حوزه عمومی با هدف تأمین منفعت عامه هستند. درحقیقت، موضوع‌های اخلاقی در بیشتر تصمیم‌های برنامه‌ریزی وجود دارند و برنامه‌ریزان در بسیاری از موارد با این موضوع‌ها مواجه می‌شوند (ملکی‌پور اصل و دستواره، ۱۳۹۹، ص. ۱). از مهم‌ترین اصول اخلاقی می‌توان به «عدالت و برابری»، و «پرهیز از اسراف و بیهودگی»، «توجه به ارزش‌های انسانی، انسان دوستی، تواضع، فروتنی»، «تعهد»، «انصاف» اشاره کرد که در ادامه توضیحات هر یک از این اصول آورده می‌شود:

عدالت و برابری

عدالت قانون عام است که تمامی نظام آفرینش را شامل می‌شود و مفهوم عدالت این است که حق هر موجودی، چنانکه شایسته اوست ادا شود. این تعریف از عدالت یک تعریف جامع است که شامل انسان‌ها، حیوانات، گیاهان و حتی اشیای به ظاهر بی‌جان، مانند آب، سنگ و خاک نیز می‌شود (گل خطمی و حقیقت‌بین، ۱۳۹۵، ص. ۱۷). قرآن کریم یکی از مهم‌ترین اهداف بعثت پیامبران را استوارسازی عدالت در پهنه جامعه می‌داند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اْعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، همواره برای خدا قیام کنید و از روی عدل و عدالت گواهی دهید. کینه و دشمنی با گروهی شما را به ترک عدالت وادار نسازد. عدالت کنید که به پرهیزگاری نزدیک‌تر است و از خدا بترسید که خدا از اعمال شما کاملاً آگاه است» (مائده/۸). «إِنْ حَكَمْتَ فَأَحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ؛ اگر داوری کردی، میان آنان به عدل داوری کن که خدا دادگران را دوست دارد» (مائده/۴۲). «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ؛ ما پیامبران خود را با حجتی روشن (برای هدایت مردم) فرستادیم و به آنان کتاب و میزان عدالت نازل کردیم تا مردم بعدل و عدالت قیام کنند» (حدید/۲۵). علامه طباطبایی می‌نویسد: از

نگاه قرآنی، عدالت بنیان بسیاری از احکام اسلامی است. اصل ثابتی که همه امور را در چهارچوب آن قرار می‌دهد، این است که اموال و منابع تا حد زیادی مشترک برای عموم‌اند؛ مصلحت و منافع فردی تا آنجا محترم شمرده می‌شود که با مصالح عمومی تعارض نداشته باشد (فراهانی فرد، ۱۳۸۶، ص. ۴۱).

پرهیز از اسراف و بیهودگی

اسراف از ریشه «سرف» به معنای «تجاوزکردن از قصد و میانه‌روی»، و «از حد گذشتن» در هر کاری است که انسان انجام می‌دهد (عیتانی، ۱۴۲۲ق، ص. ۴۰۷). واژه اسراف به معنای خارج شدن از حد اعتدال و تجاوز از حد در هر عملی است که انسان انجام می‌دهد. کلمه اسراف واژه بسیار جامعی است که هر گونه زیاده‌روی در کمیت، کیفیت، بیهوده‌گرایی، اتلاف و مانند آن را شامل می‌شود (طباطبایی، ۱۳۵۰الف). چنانچه امام علی می‌فرماید: «مَا فَوْقَ الْكِفَافِ إِسْرَافٌ» هر چیزی که بیش از نیاز مصرف شود اسراف است. خداوند در سوره اعراف می‌فرماید: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»؛ بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست ندارد (اعراف/۳۱). خداوند می‌فرماید: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ»؛ همانا اهل ایمان به فیروزی و رستگاری رسیدند. آنانکه در خاضع و خاشع هستند و آنان که از لغو و سخن باطل اعراض می‌کنند (مؤمنون/۱-۳)؛ بنابراین، یکی از اصولی که باید مورد توجه طراحان و برنامه‌ریزان شهری قرار گیرد، اجتناب از لغو و بطلات و بیهودگی است. هر فضا و عنصری که در شهر ایجاد می‌شود، باید به گونه‌ای هدفمند در خدمت انسان و رشد و تعالی او باشد و نه تنها بر ضد اینها عمل نکند، حتی حالتی خنثی نیز به خود نداشته باشد تا صبغه‌ای از اسراف به خود نگیرد.

توجه به ارزش‌های انسانی، انسان‌دوستی، تواضع، فروتنی

ریشه تواضع از واژه «وضع» است که در اصل به معنای فرونهادن، خود را کوچک نشان‌دادن، فروتنی‌کردن، نرمی و افتادگی و شکسته‌نفسی، خضوع و فرمان‌برداری و تخاشع است. تواضع در اصطلاح علم اخلاق، از فضایل ارزشمند اخلاقی و به این معناست که انسان دارای ملکه شکسته نفسی باشد؛ به گونه‌ای که برای خود مزیتی بر دیگران نبیند و با کردار و گفتار خویش دیگران را بزرگ شمرده، به آنان احترام بگذارد (صفایی مقدم و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۴). رابرت سولومون در کتاب «روشی بهتر برای تفکر درباره کسب‌وکار» این فضیلت را به این صورت تعریف کرده است: یک خصیصه نافذ مبتنی بر شخصیت که به فرد اجازه می‌دهد تا در یک جامعه خاص رفتار متناسب و حتی برتر و ستوده داشته باشد (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۱). از دیدگاه قرآن کریم، تواضع از برجسته‌ترین صفات نیکوی انسانی است که همه مؤمنان باید به آن آراسته باشند. فرمان خداوند به پیامبر اکرم (ص) این است که خویش را برای پیروان مؤمنت فرود آور: «وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»؛ (شعراء/۲۱۵). بدین ترتیب برنامه‌ریزی و طراحی شهری باید به گونه‌ای تهیه شود که فضیلت اخلاقی چون انسان‌دوستی و تواضع هم در بعد کالبدی و هم در ابعاد دیگر نمود پیدا کند.

تعهد

تعهد واژه‌ای عربی و از ریشه عهد به معنای پیمان، وصیت و به گردن گرفتن امری است (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۴۳). واژه «تعهد» در فقه و حقوق، در برگیرنده دو معنا متفاوت است. معنای اول، معنای عام آن است که معادل الزام،

التزام، شرط، اشتراط، عهد، عهده، ضمان و تکلیف است و شامل کلیه تکالیف و حقوق دینی می‌شود؛ خواه از نوع الزامات قهری و قانونی ناشی از اسباب قهری، خواه از التزامات ارادی و قراردادی به شمار رود و منشأ قراردادی داشته باشد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۹). وفای به عهد از خصوصیات افراد نیکوکار است. خداوند متعال در این باره می‌فرماید: «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ ۚ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا؛ و به عهد خود وفا کند؛ زیرا عهد مورد مسئولیت است (الاسراء/۳۴)». همچنین می‌فرماید: «وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا؛ و آن نیکوکاران کسانی هستند که وقتی که عهدی بستند به عهد خود وفا می‌کنند (بقره/۱۷۷)». بر این اساس است که می‌توان گفت همه عواملی که به نوعی در تهیه طرح و برنامه‌های شهری دخیل هستند، باید به رعایت حقوق همه شهروندان اعم از معلولان، سالمندان، کودکان، زنان و ... متعهد باشند.

انصاف

انصاف یعنی شناخت و ادای حقوق دیگران و رفتار عادلانه با آنان، همان‌گونه که دوست داریم برای خودمان رفتار شود. پیامبر اکرم (ص) در سفارش به امام علی (ع) فرموده است سه چیز سرور اعمال هستند انصاف، مواسات و ذکر خدا. واقعیت این است که اگر کسی این سه صفت را در خود، پیاده کند، جلوه ایمانش بروز و ظهور بیشتری دارد. خداوند متعال در سوره نساء فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید پیوسته به عدالت قیام کنید و برای خدا گواهی دهید هر چند به زیان خودتان یا [به زیان] پدر و مادر و خویشاوندان [شما] باشد اگر [یکی از دو طرف دعوا] توانگر یا نیازمند باشد باز خدا به آن دو [از شما] سزاوارتر است پس از پی هوس نروید که [در نتیجه از حق] عدول کنید و اگر به انحراف گرایید یا اعراض کنید قطعاً خدا به آنچه انجام می‌دهید آگاه است» (نساء/۱۳۵). از بررسی آرای علامه طباطبایی و ابن سینا، انصاف را می‌توان به معنای گذاشتن هر چیزی در جایگاه شایسته و بایسته خود و پرهیز از افراط و تفریط دانست (میرغلامی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۸)؛ بنابراین، در طرح و برنامه‌های شهری باید انصاف مبنای اصلی قرار داده شود و در اجرای آن هیچ ظلمی به شهروندان و ذینفعان وارد نشود. در این راستا مصادیق اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری به قرار جدول (۱) آورده شده است.

جدول ۱: اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری

Table 1: Islamic ethics in urban planning and design

قاعده حد کفاف				
	خانه	محله	شهر	
مفاهیم در برنامه‌ریزی و طراحی شهری	در نظر گرفتن فضایی در منزل جهت راز و نیاز و ذکر با پروردگار متعال.	استفاده از ابعاد و اندازه‌هایی که مفاهیم توحیدی و وحدت را در محله در ذهن همسایگان القا بکند.	استفاده از ابعاد و اندازه‌هایی که مفاهیم توحیدی و وحدت را در شهر در ذهن شهروندان القا بکند (پورمحمدی و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۵).	۸۱
	در معماری بنا باید به مفاهیم توحیدی و وحدت در کالبد که از موارد مهم در معماری اسلامی است، لحاظ کرد.	استفاده از تزئیناتی در سطح محله که ریشه در معانی و مفاهیم اسلام را دارد.	استفاده از تزئیناتی در سطح شهر که ریشه در معانی و مفاهیم اسلام را دارد.	

		-	-	در طرح و برنامه‌های شهری تأکید بر خلق محیط‌هایی که تفکر یاد خدا و یاد آخرت بودن را در شهروندان تقویت کند.
		-	-	عمل بندگی در برابر قادر متعال یکی از وظایف اصلی مسلمان است؛ بنابراین، در طرح و برنامه‌های شهری باید بدان توجه کرد.
		-	-	در تمام مراحل تهیه طرح و اجرا آن، باید به مقوله رضایت الله توجه اکید شود (مسعودی ثانی جویباری و همکاران، ۱۴۰۳، ص. ۳).
الف. رعایت عدالت	اکرام مهمان در منزل.	-	-	توزیع عدالت فضایی در تمام نقاط محله و برابری در دسترسی از تمام نقاط محله به کاربری‌ها و معابر برای همسایگان.
	-	-	-	توجه به حریم همسایگی در طرح و برنامه‌ها (فراهانی فرد، ۱۳۸۶، ص. ۹).
	-	-	-	تخصیص دقیق و با انصاف منابع در محله و جلوگیری از اسراف آن.
	-	-	-	جلوگیری از ساخت بناها با ارتفاع بالاتر از حد مجاز و سایه‌اندازی به همسایگان
	-	-	-	در کلیه طرح و برنامه‌های شهری توجه به اقشار کم توان مانند معلولین، سالمندان، کودکان از ضروریات است.
ب. رعایت انصاف	-	-	-	انصاف و عدالت در طراحی و ساماندهی فضایی و کالبدی
	-	-	-	داشتن صداقت، تعهد و امانت‌داری بودن ذی‌صلاحان در امر تهیه و اجرای طرح و برنامه‌ها (مسعودی ثانی جویباری و همکاران، ۱۴۰۳، ص. ۵).
	-	-	-	پرهیز از اسراف و بیهودگی در امر تهیه و اجرای طرح و برنامه‌ها توسط عاملان آن.
	-	-	-	خیرخواهی در برنامه‌ریزی، طراحی.
ج. رعایت احترام به طبیعت	استفاده از مصالح بومی در ساخت بنا	-	-	در نظر گرفتن اصل احترام به طبیعت و توپوگرافی.
	توجه به طبیعت و جلوگیری از آسیب رساندن به آن در مرحله ساخت بنا	-	-	جهت‌گیری طرح و برنامه‌های شهری در راستای حفظ منابع طبیعی و جلوگیری از آسیب‌رساندن به آن.
	-	-	-	توجه به بهره‌گیری از انرژی‌های تجدیدپذیر، بومی‌سازی فضا و کاربری‌های شهری در طرح و برنامه‌های شهری.
	-	-	-	در نظر گرفتن اصل احترام به طبیعت در تهیه و اجرای طرح و برنامه‌ها (پورمحمدی و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۶).
	-	-	-	در نظر گرفتن اصل احترام به حیوانات.

منبع: نگارندگان (با اقتباس از مطالعات کتابخانه‌ای، ۱۴۰۳)

قاعده فقهی حد کفاف

کفایت «کفایه» مصدر از فعل «کفا» است و بدین معناست که استفاده از یک چیز انسان را از دیگر موارد مشابه بی‌نیاز سازد. «کفاف» اسم است از ماده «کف» و هنگامی که دربارهٔ رزق و مسکن وامثال آن به کار رود، بدین معناست که دقیقاً به اندازه حاجت و نیاز باشد، بی‌کم و کاست. در توضیحی که برای کفایت ذکر شد، نکته‌ای ظریف وجود دارد؛ برای مثال: اگر فضا و امکانات خانه ساکنین را از مسکن و محل دیگری بی‌نیاز کند و در حالت عادی مجموعه نیازمندی‌های معمول آنها را پاسخ گوید، این چنین مسکنی از نظر اسلام یک منزل خوب و مناسب است و اصل کلی «اقتصاد و میانه‌روی» است؛ اما مشاهده می‌شود که مفهوم کفاف و کفایت هر دو به یک مفهوم اساسی‌تر باز می‌شود که از آن با واژه «نیاز» و احتیاج است. اگر مفهوم اخیر به درستی تبیین و تحدید نشود، هرکس می‌تواند زیاده‌خواهی خویش را با عنوان نیاز مطرح کند و از آن سو می‌توان هر ساختمان جاداری را با این عنوان که فراتر از حد نیاز است، مردود شمرد (ربانی، ۱۳۸۵، ص. ۶). کفاف، حالتی از زندگی است که سطح برخورداری انسان برای رفع نیازهای متعارف او کافی باشد و باعث قوام و پایداری زندگی شود؛ اما مصرف او از آن فراتر نرود و به حد اسراف نرسد و از سوی دیگر از آن حد پایین‌تر نیز نباشد؛ محدوده مصرف انسان مسلمان در میان دو کرانه پایین و بالا یعنی حد کفاف و حد اسراف محصور است. در نظام اقتصادی اسلام سقف مجاز مصرف، سطح زندگی عمومی بوده است و مصرف بیش از آن اسراف شمرده می‌شود (ربانی عارف و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۱۱). کفاف به سطحی از مصرف گفته می‌شود که نیازهای انسان را تأمین کند و نیازی به درخواست از دیگران برای تأمین نیازها نباشد؛ بنابراین، یکی از مهم‌ترین قاعده فقهی مرتبط با مسائل شهری، مشخص‌تر در برنامه‌ریزی و طراحی شهری، قاعده فقهی «حد کفاف» یا «کفایت» هستند که در ادامه به تعریف مفهوم این قاعده از منظر قرآن و احادیث و ائمه پرداخته می‌ش (جدول ۲).

جدول ۲: مروری بر آیات و روایات و احادیث حول قاعده فقهی حد کفاف

Table 2: A review of verses, narrations, and hadiths regarding the jurisprudential rule of hadde -kafaf

قاعده فقهی حد کفاف در آیات و روایات و احادیث		
قرآن	وَبَرَزْتُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا «و او را از جایی که گمان نمی‌برد روزی می‌دهد، و کسی که بر خدا توکل کند، خدا برایش کافی است، [و] خدا فرمان و خواسته‌اش را [به هر کس که بخواهد] می‌رساند؛ یقیناً برای هر چیزی اندازه‌ای قرار داده است» (طلاق/۳)	
	وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا «آنان که هرگاه چیزی اتفاق کنند، نه زیاده‌روی کنند و نه خست و رزنند؛ میان این دو حالت قوامی است» (فرقان/۶۷)	
احادیث	امیر مومنان	كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ يَقُولُ يَابْنَ أَدَمُ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ مِنَ الدُّنْيَا مَا يُكَفِّكَ فَإِنْ أَيْسَرَ مَا فِيهَا يُكَفِّكَ وَ إِنْ كُنْتَ إِنَّمَا تُرِيدُ مَا لَا يُكَفِّكَ فَإِنْ كُلِّ مَا فِيهَا لَا يُكَفِّكَ «ای فرزند آدم، اگر از دنیا چیزی می‌خواهی که تو را کفایت کند، کمترین چیزی که در آن است تو را بسنده است و اگر از دنیا چیزی می‌خواهی که تو را کفایت نکند (یعنی فراتر از حد کفایت باشد) پس همه آنچه در دنیاست تو را کفایت نخواهد کرد» (محمّدی ری شهری، ۱۳۲۵ق، ج. ۵).
	امام صادق(ع)	شكا رجل الى ابي عبد الله(ع) انه يطلب فيصيب ولا ينقع، وتنازع نفسه الى ما هو اكثر منه وقال علمني شيئاً انتفع به فقال ابو عبد الله(ع) ان كان ما يكفيك يغنيك فاذني ما فيه يغنيك و ان كان ما يكفيك لا يغنيك فكل ما فيها لا يغنيك. «اگر تو را کفایت کند بی‌نیازت سازد پس کمتر چیزی که در دنیاست تو را بی‌نیاز سازد و اگر آنچه تو را کفایت کند، بی‌نیازت نکند پس هر آنچه در دنیاست بی‌نیازت سازد» (شریف رضی، ۱۳۸۸، خطبه ۱۲).

مراجع و علماء	امام صادق(ع)	لَمَّا شَكَا إِلَيْهِ رَجُلٌ أَنَّهُ يَطْلُبُ فَيَصِيبُ وَ لَا يَقْنَعُ، وَ تُنَازِعُهُ نَفْسُهُ إِلَى مَا هُوَ أَكْثَرُ مِنْهُ وَ قَالَ: عَلِمْنِي شَيْئًا أَنْتَفِعَ بِهِ - إِنْ كَانَ مَا يَكْفِيكَ يُعْنِيكَ فَأَدْنِي مَا فِيهَا يُغْنِيكَ، وَ إِنْ كَانَ مَا يَكْفِيكَ لَا يُغْنِيكَ فَكُلْ مَا فِيهَا يُغْنِيكَ «وقتی که مردی به ایشان شکوه کرد که طلب روزی می‌کند و به دست می‌آورد، اما قانع نمی‌شود و نفسش بیشتر از آن را از او می‌طلبد و عرض کرد: مرا چیزی بیاموزید، که مشکلم را حل کند - فرمود: اگر آن اندازه که کفایت می‌کند تو را بی‌نیاز سازد، کمترین چیز دنیا بی‌نیازت می‌سازد و اگر آنچه تو را بس است بی‌نیازت نسازد، همه دنیا هم تو را بی‌نیاز نمی‌گرداند» (بن عمر، ۱۳۴۸ق).
	امام سجاده(ع)	امام سجاده(ع) در دعای خویش فرموده است: «وَ امْنَعْنِي مِنَ السَّرَفِ وَ حَصِّنْ رِزْقِي مِنَ التَّلَفِ وَ وَفِّرْ مَلَكَتِي بِالْبَرَكَةِ فِيهِ، وَ أَصِيبْ بِي سَبِيلَ الْهَدَايَةِ لِلْبِرِّ فِيمَا أَنْفَقُ مِنْهُ». پروردگارا مرا از زیاده‌روی باز دار و روزیم را از تلف‌شدن نگاهدار و داراییم را با برکت‌دادن به آن افزون گردان و راه مصرف آن را در کارهای خیر به من بنمایان (فهری، ۱۳۰۱).
	آیت‌الله مکارم شیرازی	«هر هزینه زائد بر احتیاج‌های مشروع، اسراف است؛ البته شان افراد، متفاوت بوده و برای تشخیص مصداق آن باید به عرف متدینین مراجعه شود» (محمدری شهری، ۱۳۲۵ق).
	امام خمینی (ره)	معیار درست الگوی مصرف در تمام عرصه‌های فردی و اجتماعی مانند: خوراک، پوشاک، مسکن، وسیله نقلیه، ازدواج، مهمانی، انفاق به مستمندان، ادارات دولتی و بیت‌المال، میانه‌روی و اجتناب از زیاده‌روی و ریخت و پاش است؛ که پیامدهای مثبت فراوان فردی و اجتماعی در پی دارد (محمدری شهری، ۱۳۲۵ق).

منبع: نگارندگان (با اقتباس از مطالعات کتابخانه‌ای، ۱۴۰۳)

در پایان این بخش از پژوهش، مصادیق قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری به شرح جدول (۳) جمع‌بندی و ارائه می‌شود.

جدول ۳: قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری

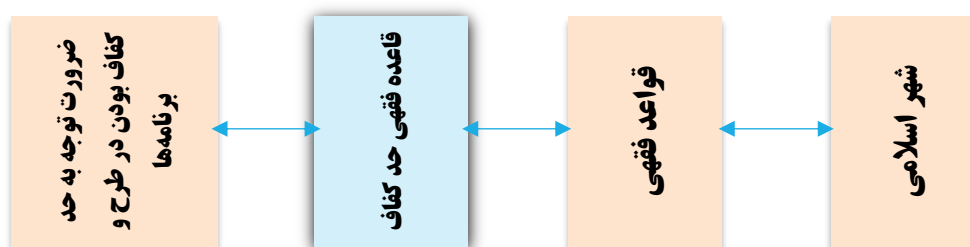
Table 3: The jurisprudential rule of sufficient limit in urban planning and design

قاعده حد کفاف			
شهر	محله	خانه	مصادیق در برنامه‌ریزی و طراحی شهری
برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری که از امنیت و ایمنی کافی برخوردار باشد.	در نظر گرفتن کاربری‌هایی در سطح محله که به لحاظ مطلوبیت از کفایت لازم برخوردار باشد (کلانتری و بخشی‌زاده، ۱۳۹۹، ص. ۳).	در نظر گرفتن حداقل فضای کافی برای سکنیگزیدن در منزل نسبت به تعداد اعضای خانواده	
رعایت اصول و استانداردهای لازم برای مکانیابی کاربری آموزش در سطح شهر که از سازگاری، مطلوبیت و ظرفیت کافی برخوردار باشد.	ضرورت رعایت سرانه فضای سبز و پارک در سطح محله که نسبت به جمعیت از فضای سبز کافی برخوردار باشد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۲).	در نظر گرفتن فضای کافی برای حریم اولیا و فرزندان (مولائی و خانی، ۱۴۰۱، ص. ۹).	
رعایت اصول و استانداردهای لازم برای مکانیابی کاربری اداری و انتظامی و خدماتی و اورژانسی که از دسترسی سریع و سازگاری کافی برخوردار باشد.	در نظر گرفتن عرض معبر کافی در محلات نسبت به جمعیت محله و حجم آمد و شد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۴).	رعایت اصول و استانداردهای لازم در ساخت بنا، تا از کیفیت کافی برخوردار باشد.	
طرح و برنامه‌های شهری در سطح شهر به گونه‌ای باشد که فضای سبز کافی برای تأمین نیازهای شهروندان وجود داشته باشد (کلانتری و بخشی‌زاده، ۱۳۹۹، ص. ۲).	کاربری آموزشی در سطح محله باید نسبت به نیاز محله از فضای و سطح کافی برخوردار باشد.	ضرورت جهت‌گیری مناسب بناها در راستای استفاده از نور کافی آفتاب	
طراحی و برنامه‌ریزی کاربری درمانگاه‌ها و بیمارستان‌ها در سطح شهر به گونه‌ای باشد که هم به لحاظ جمعیت از ظرفیت کافی و هم از دسترسی یکسان به تمام نقاط شهر برخوردار باشد.	در نظر گرفتن الزامات لازم برای جانمایی کاربری‌ها که از سازگاری کافی برخوردار باشد (کلانتری و بخشی‌زاده، ۱۳۹۹، ص. ۳).	ضرورت در نظر گرفتن فضایی برای گل و گیاه برای ارتباط کافی داشتن با طبیعت	

-	طراحی معابر و گذرهای محلی به گونه‌ای باشد که از امنیت و ایمنی کافی برخوردار باشد.	برنامه‌ریزی و طراحی مکان‌های عمومی و خدماتی شهری که از دسترسی کافی برای عموم مردم برخوردار باشد (مولائی و خانی، ۱۴۰۱، ص. ۷).
-	کاربری مسجد نسبت به جمعیت و شعاع دسترسی به محلات از کفایت لازم برخوردار باشد.	برنامه‌ریزی و طراحی معابر عمومی شهری به گونه‌ای باشد که از امنیت و ایمنی کافی برخوردار باشد.
-	ملزم به رعایت اصولی در طراحی مرکز محله که از پویایی کافی برخوردار باشد.	ملزم به رعایت اصولی در طراحی و برنامه‌ریزی مرکز شهر که مرکز شهر از پویایی کافی برخوردار باشد.
-	طرح و برنامه‌های شهری باید به گونه‌ای باشد تا تراکم جمعیتی کافی نسبت به سطح محله را در نظر گرفته باشد (مولائی و خانی، ۱۴۰۱، ص. ۷).	طرح و برنامه‌های شهری باید به گونه‌ای باشد تا تراکم جمعیتی کافی نسبت به سطح شهر را در نظر گرفته باشد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۵).
-	-	رعایت آن حد از حقوق شهروندی در طرح و برنامه‌های شهری که برای رشد و سعادت انسان در شهرهای اسلامی کفایت دارد.
-	-	طراحی اصولی و استاندارد و ملزم کردن ضوابطی برای طراحی خیابان و پیاده‌روها که از عرض کافی برای سهولت در رفت‌وآمد برقرار باشد.
-	-	در طرح و برنامه‌های شهری لحاظ کردن سطح و ظرفیت کافی برای احداث پارکینگ که کفایت لازم نسبت به حجم ترافیک را داشته باشد.
-	-	در نظر گرفتن الزامات لازم برای جانمایی کلیه کاربری‌های شهری که از سازگاری کافی برخوردار باشد.
-	-	طرح و برنامه‌های شهری باید به گونه‌ای باشد تا فضای کافی برای رفع نیازهای معنوی و معاملات اجتماعی در نظر گرفته باشد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۳).

منبع: نگارندگان (با اقتباس از مطالعات کتابخانه‌ای)، ۱۴۰۳

درنهایت با توجه به مبانی نظری می‌توان ارتباط معنایی قاعده حد کفاف با شهرسازی اسلامی را به قرار شکل (۲) ترسیم کرد.

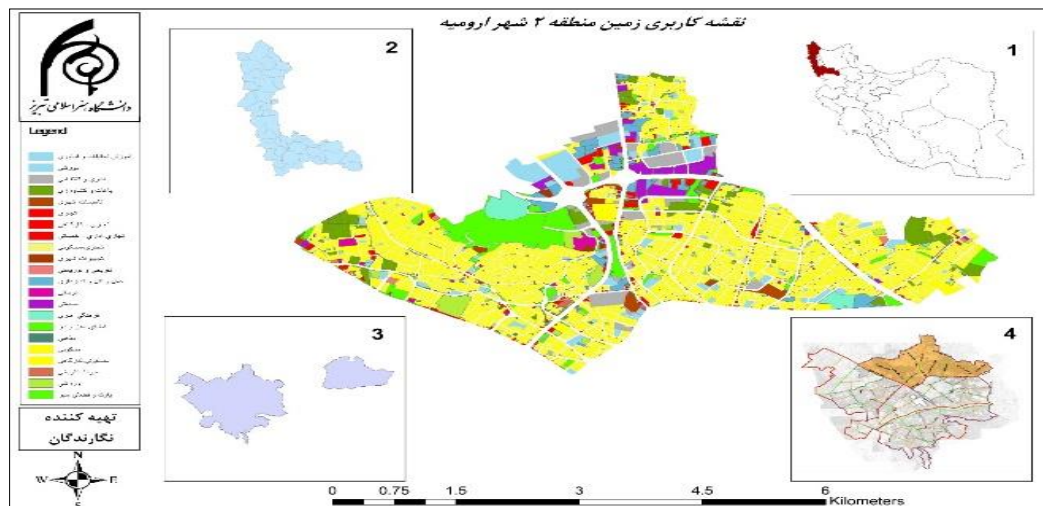

شکل ۲: دیاگرام ارتباط معنایی قاعده فقهی حد کفاف با شهرسازی اسلامی

Figure 2: Diagram of the semantic relationship between the jurisprudential rule of hadd al-kafaf and Islamic urban planning

محدوده پژوهش

منطقه ۲ شهر ارومیه با مساحتی بالغ بر ۴۷۵۹ هکتار ۴۲٫۳ درصد از کل مساحت شهر را به خود اختصاص می‌دهد. بلوارهای هفت تیر، ولیعصر (عج)، مدرس، استاد شهریار و جاده دریا مهم‌ترین محورهای دسترسی این منطقه به سایر قسمت‌های شهر است، ضمن آنکه بخش‌هایی از بزرگراه خاتم‌الانبیا به‌عنوان لبه شهری قوی و محدوده شهر، مرز شمالی منطقه را شکل می‌دهد. جنوب منطقه به منطقه‌های ۴ و ۵ منتهی می‌شود و منطقه سه نیز مرز غربی منطقه را تشکیل می‌دهد. تقسیمات تنانی منطقه دو در طرح تفصیلی شهر ارومیه شامل ۳ ناحیه و ۱۸ محله است (شکل ۳ و ۴). تعداد جمعیت منطقه در وضع موجود بالغ بر ۲۰۲ هزار نفر است که ۲۸٫۳ درصد کل جمعیت شهر می‌باشد. الگوی نهایی کاربری اراضی منطقه ۲ نشان دهنده این است که از کل مساحت منطقه ۶۳۸٫۵ هکتار (۱۳٫۴ درصد) را کاربری مسکونی، ۵۸۸٫۲ هکتار (۱۲٫۴ درصد) را شبکه معابر و ۴۳۳٫۸ هکتار (۹٫۱ درصد) را سایر کاربری‌های شهری تشکیل می‌دهد در کل نیز ۱۶۶۰٫۵ هکتار (۳۴٫۹ درصد) از مساحت منطقه را اراضی خالص شهری و ۳۰۹۸٫۷ هکتار (۶۵٫۱ درصد) دیگر را اراضی ناخالص شهری در بر می‌گیرند (آمارنامه شهر ارومیه، ۱۴۰۰، ص. ۶۹).

شکل ۳: محدوده و کاربری زمین منطقه ۲ شهر ارومیه

Figure 3: Area and land use of region 2 of Urmia city

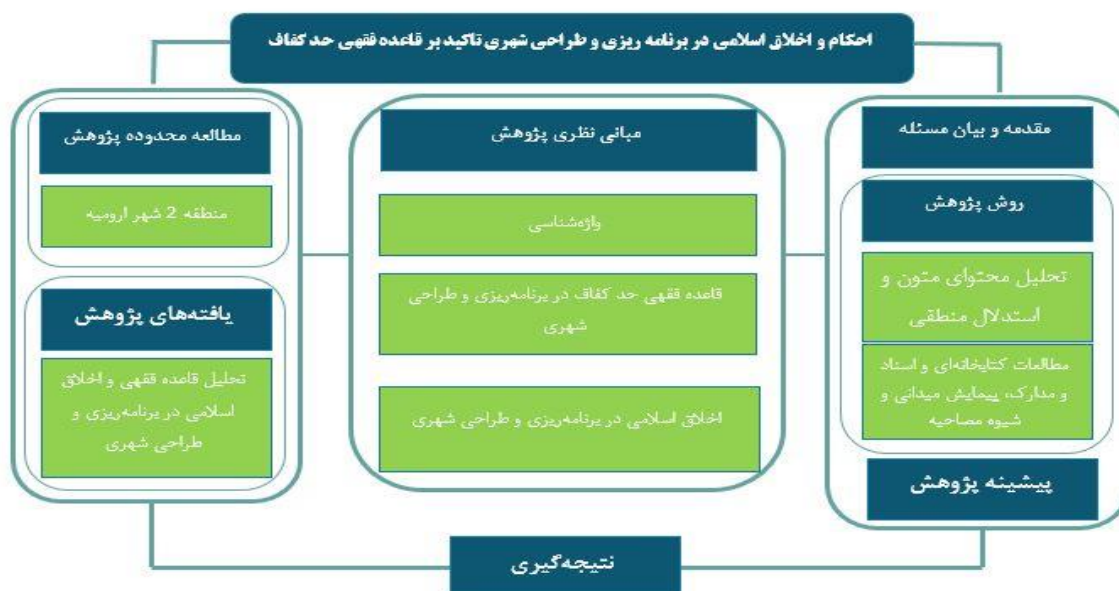

شکل ۴: تصاویر موجود مربوط به منطقه ۲ شهر ارومیه (سرانه‌ای که کفایت لازم را دارد، در قسمت چپ قرار گرفته و سرانه‌ای که از کفایت لازم برخوردار نیست، قسمت در راست است)

Figure 4: Existing images related to District 2 of Urmia city

روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ روش از نوع توصیفی-تحلیلی است. برای تنظیم مفاهیم و تدوین مدل مفهومی پژوهش و همچنین استخراج مؤلفه‌ها و معیارهای پژوهش از روش تحلیل محتوای متون و استدلال منطقی بهره گرفته شده است. به‌منظور مطالعه محدوده پژوهش از روش مطالعات کتابخانه‌ای و اسناد و مدارک، پیمایش میدانی و شیوه مصاحبه استفاده شده است. فرایند انجام پژوهش به این صورت است که پس از طرح مسئله و بیان ضرورت رعایت احکام و اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری، به استخراج مؤلفه‌ها و شاخص‌های پژوهش پرداخته شد. در ادامه در بخش مطالعه موردی نیز به بررسی جایگاه احکام و اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی شهری با استفاده از ویژگی‌های کمی و کیفی کاربرها (ماتریس چهارگانه سازگاری، مطلوبیت، ظرفیت و وابستگی) پرداخته شد. در ادامه با استفاده از روش دلفی و انتخاب ۲۰ نفر از کارشناسان و تحصیل‌کردگان در حیطه موضوع، قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری منطقه ۲ شهر ارومیه بررسی شد. **شکل (۵)** فرآیند انجام پژوهش حاضر را نشان می‌دهد.

شکل ۵: چارچوب انجام پژوهش

Figure 5: Research framework

یافته‌ها و بحث

ارزیابی کمی

در این بخش از پژوهش به بررسی سرانه کاربری‌های منطقه ۲ نسبت به سرانه پیشنهادی شورای عالی شهرسازی و معماری و سرانه مصوب طرح جامع پرداخته شده است. با توجه به **جدول (۴)** به‌طور کلی سرانه کاربری‌های وضع موجود در مقایسه با سرانه‌های پیشنهادی طرح‌های بالادست از اختلاف قابل تأملی برخوردار است.

جدول ۴: مقایسه سرانه وضع موجود منطقه ۲ با سرانه پیشنهادی مصوب طرح‌ها

Table 4: Comparison of the current per capita situation in region 2 with the proposed per capita approved by the plans

کاربری	سرانه پیشنهادی شورایی شهرسازی و معماری (متر مربع)	سرانه پیشنهادی طرح جامع مصوب (متر مربع)	سرانه وضع موجود منطقه ۲ (متر مربع)	سرانه طرح تفصیلی (متر مربع)
مسکونی	$x \leq 35$	۳۵	۳۱,۵	۲۴,۱
تجاری و خدماتی	$x \leq 3$	۲,۳	۲,۵	۰,۷
آموزشی	$3 \leq x \leq 5$	۲,۱	۱,۸	۲,۶
آموزشی تحقیقات و فناوری	$70 \leq x \leq 105$	۲,۵	۲,۲	۳,۴
درمانی	$1 \leq x \leq 2$	۱,۷	۰,۴	۲,۰
فرهنگی - هنری	$0,5 \leq x \leq 0,75$	۱	۱	۲,۳
ورزشی	$1,1 \leq x \leq 2$	۲	۱,۳	۱,۴
اداری - انتظامی	$0,75 \leq x \leq 1,5$	۲,۴	۳,۲	۱,۹
پارک	$8 \leq x$	۹	۱,۰	۲۲,۳
مذهبی	$0,5 \leq x \leq 0,75$	۰,۳	۰,۲	۰,۱
تأسیسات شهری	$1 \leq x \leq 1,5$	۲,۱	۰,۹	۰,۷
تجهیزات شهری	$0,5 \leq x \leq 1$		۲,۸	۰,۷
حمل و نقل و انبارداری	$x \leq 30$	۲۹,۸	۳۲,۲	۱۷,۸
تفریحی - گردشگری	$0,2 \leq x \leq 0,5$	۰,۵	۰	۲,۵
صنعتی	$6 \leq x \leq 10$	۲,۲	۰,۴	۲,۱
مجموع	$90,55 \leq x \leq 101,5$	۹۲,۹	۸۱,۳	۸۴,۶
مجموع کاربری‌های خدمات پایه (آموزشی، ورزشی، درمانی، فرهنگی - هنری، پارک، مذهبی، تأسیسات و تجهیزات شهری)	$15,6 \leq x \leq 26$	۱۸,۲	۹,۴	۲۲,۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳ - مرور طرح جامع و تفصیلی شهر ارومیه ۱۳۹۸

در جدول (۵) به‌طور کلی کاربری‌هایی که سرانه آنها با طرح‌های بالادست دارای اختلافاتی است، به‌صورت کمبود و قابل قبول دسته‌بندی و در نهایت با مفهوم قاعده فقهی حد کفاف مقایسه شده است. طبق این نتایج، کاربری‌های آموزشی، آموزشی تحقیقات و فناوری، بهداشتی - درمانی، مذهبی، تفریحی - گردشگری و صنعتی در منطقه ۲ شهر ارومیه از نظر وضعیت سرانه نسبت به طرح‌های بالادست با کمبود مواجه‌اند و سرانه کاربری‌های مدنظر از نظر قاعده فقهی حد کفاف به کفایت لازم نرسیده است. در مقابل کاربری‌های فرهنگی - هنری، پارک‌ها و فضای سبز، ورزشی، اداری - انتظامی، مسکونی، تجاری و خدماتی، حمل و نقل و انبارداری، تأسیسات و تجهیزات شهری از نظر سرانه نسبت به طرح‌های بالادست، وضعیت پذیرفتنی و دارای کفایت لازم است.

جدول ۵: تحلیل قاعده حد کفاف کلیه کاربری‌های شهری منطقه ۲

Table 5: Analysis of the adequacy rule for all urban uses in region 2

وضعیت سرانه نسبت به قاعده حد کفاف	وضعیت سرانه نسبت به طرح‌های بالادست	کاربری
سرانه کاربری‌های مدنظر از نظر قاعده حد کفاف به کفایت لازم نرسیده است.	کمبود	آموزشی
		آموزشی تحقیقات و فناوری
		درمانی
		مذهبی
		تفریحی - گردشگری
		صنعتی
دارای کفایت لازم است.	قابل قبول	فرهنگی - هنری
		پارک
		ورزشی
		اداری - انتظامی
		مسکونی
		تجاری و خدماتی
		حمل و نقل و انبارداری
		تأسیسات شهری
		تجهیزات شهری

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

در این بخش از پژوهش به بررسی سرانه کاربری‌های محلات موجود در منطقه ۲ پرداخته شده است. منطقه مدنظر به ۳ ناحیه و ۱۸ محله تقسیم شده است. در جدول (۶) مساحت و جمعیت هر یک از محلات آورده شده است. همچنین مساحت هر یک از کاربری‌ها به صورت کلی نوشته شده است. در ستون آخر سرانه هر یک از محلات به تفکیک کاربری‌های محاسبه شده است.

جدول ۶: آمار جمعیتی و مساحت و سرانه محلات

Table 6: Population, area, and per capita statistics of neighborhoods

سرانه (متر مربع)				مساحت محله به تفکیک (متر مربع)				جمعیت	وسعت نسبت به منطقه (درصد)	مساحت (هکتار)	ردیف
سایر کاربری	شکبه گذرها	خدمات شهری	مسکونی	سایر کاربری	شکبه گذرها	خدمات شهری	مسکونی				
۰,۴	۲۸,۲	۱۷,۱	۲۷,۱	۵۰۸۶	۲۶۰,۶۹۶	۲۴۷۸۰۸	۳۹۱۲۴۴	۱۴۴۵۳	۱,۹	۹۲	۱
۰,۲	۱۳,۱	۷,۹	۲۹,۹	۲۲۵۰	۱۶۸۷۷۸	۱۰۱۱۸۵	۳۸۴۸۸۷	۱۲۸۶۰	۱,۵	۷۱	۲
۰,۳	۱۴,۴	۷,۳	۳۱	۴۱۵۷	۲۰۸۷۶۶	۱۰۶۶۵۶	۴۴۹۸۶۸	۱۴۵۲۷	۲	۹۳	۳
۰,۳	۱۴,۱	۵	۲۵,۳	۳۳۲۷	۱۵۵۰۴۳	۵۵۲۵۴	۲۷۷۱۱۶	۱۰۹۶۹	۱	۴۹	۴
۰,۸	۲۱,۳	۳,۵	۲۵,۵	۹۴۵۷	۲۶۰,۳۵۱	۴۲۸۵۷	۳۱۱۴۳۴	۱۲۲۲۴	۱,۳	۶۳	۵
۰,۵	۱۸,۷	۱۴,۲	۲۹	۴۸۹۵	۲۰۲۴۸۸	۱۵۳۴۴۰	۳۱۳۶۳۴	۱۰۸۳۱	۱,۴	۶۸	۶
۱	۱۶,۴	۳,۵	۲۶,۸	۱۷۹۴۴	۳۰۰۹۵۱	۶۴۴۲۰	۴۹۰۸۰۶	۱۸۳۴۲	۱,۹	۹۲	۷
۰,۶	۱۷,۳	۴,۲	۳۰,۹	۱۰۳۶۲	۳۰۵۷۸۰	۷۴۷۹۵	۵۴۶۴۵۲	۱۷۶۷۷	۲	۹۴	۸
۰,۶	۲۷,۱	۲۸,۱	۳۷	۷۸۴۰	۳۵۷۰۲۳	۳۶۹۹۳۵	۴۸۷۳۱۶	۱۳۱۵۷	۲,۶	۱۲۲	۹
۰,۴	۳۰,۵	۲۷,۸	۳۳,۵	۳۶۳۴	۲۸۰۳۲۱	۲۵۵۸۲۲	۳۰۷۹۳۶	۹۱۹۶	۱,۸	۸۵	۱۰
۰,۳	۳۶,۵	۵۸,۲	۳۱,۳	۲۶۶۳	۲۷۷۶۵۲	۴۴۳۱۸۱	۲۳۸۲۰۱	۷۶۱۴	۲,۲	۱۰۶	۱۱

۱۲	۱۸۴	۳,۹	۱۲۲۲۹	۵۰۷۶۳۰	۷۹۲۷۵۳	۴۳۵۷۹۹	۲۳۷۸	۴۱,۵	۶۴,۸	۳۵,۶	۰,۲
۱۳	۱۲۵	۲,۶	۵۳۵۷	۲۰۸۲۵۱	۷۲۹۵۹۰	۲۹۷۸۶۸	۱۵۷۴	۳۸,۹	۱۳۶,۲	۵۵,۶	۰,۳
۱۴	۲۵۰	۵,۲	۱۹۲۶۰	۵۰۲۲۵۱	۱۵۱۸۸۲۱	۴۲۶۲۴۲	۵۱۰۸	۲۶,۱	۷۸,۹	۲۲,۱	۰,۳
۱۵	۸۵	۱,۸	۱۲۲۴۸	۳۵۶۹۶۹	۲۰۳۰۹۱	۲۶۶۳۱۰	۱۹۹۹۹	۲۹,۱	۱۶,۶	۲۱,۷	۱,۶
۱۶	۱۲۰	۲,۵	۱۸۷۱۷	۵۵۲۱۴۶	۲۷۰۳۹۹	۳۵۳۰۵۴	۶۲۱۳	۲۹,۵	۱۴,۴	۱۸,۹	۰,۳
۱۷	۹۷	۲	۱۸۸۸۶	۵۷۵۳۹۸	۱۳۱۴۴۱	۲۳۲۲۹۴	۳۷۲۵	۳۰,۵	۷	۱۲,۳	۰,۲
۱۸	۱۳۱	۲,۸	۱۳۵۳۵	۶۲۳۵۶۶	۲۱۱۶۸۷	۲۶۴۱۸۰	۴۳۲۲	۴۶,۱	۱۵,۶	۱۹,۵	۰,۳

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳ - مرور طرح تفصیلی ۱۳۹۸

در این بخش قاعده فقهی حد کفاف در منطقه ۲ شهر ارومیه تجزیه و تحلیل می‌شود. تمامی محلات در قالب سه جدول مجزا برای ۳ کاربری عمده شهری تهیه شده است. برای هر یک از کاربری‌ها مصادیق قاعده حد کفاف در انتهای جدول نوشته شده است.

طبق تحلیل قاعده حد کفاف سرانه مسکن در طرح و برنامه‌ها، کاربری مسکونی در محلات شماره ۱، ۲، ۴، ۵، ۶، ۷، ۱۴، ۱۵، ۱۶ نسبت به سرانه مصوب (۳۵ متر مربع) با کمبود مواجه است؛ بنابراین، ضروری است تا در روند تهیه طرح‌های بالادستی راهبردها و سیاست‌گذاری‌ها به نحوی باشد که تأمین‌کننده کمبود سرانه کاربری مسکونی در وضع موجود باشد. در مقابل محلات شماره ۳، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۷ و ۱۸ در وضعیت پذیرفتنی قرار دارند و از کفایت لازم برخوردارند (جدول ۷).

جدول ۷: تحلیل قاعده حد کفاف سرانه مسکن در طرح و برنامه‌ها

Table 7: Analysis of the per capita housing adequacy rule in plans and programs

کاربری	شماره محله	سرانه وضع موجود	سرانه مصوب برای منطقه ۲	وضعیت نسبت به سرانه مصوب	مطابقت با قاعده حد کفاف
مسکونی	۱	۲۷,۱	۳۵	کمبود	محلاتی که در این دسته قرار گرفته‌اند، به لحاظ سرانه مصوب از کمبود مواجه‌اند؛ بنابراین، بر طبق قاعده حد کفاف، از کفایت لازم برخوردار نیستند؛ بنابراین، لازم است تا در روند تهیه طرح‌های بالادستی راهبردها و سیاست‌گذاری‌ها به نحوی باشد که تأمین‌کننده کمبود سرانه کاربری مسکونی در وضع موجود باشد.
	۲	۲۹,۹			
	۴	۲۵,۳			
	۵	۲۵,۵			
	۶	۲۹			
	۷	۲۹,۸			
	۱۴	۲۶,۱			
	۱۵	۲۹,۱			
	۱۶	۲۹,۵			
	۳	۳۱	۳۵	قابل قبول	از کفایت لازم برخوردار است.
	۸	۳۰,۹			
	۹	۳۷			
	۱۰	۳۳,۵			
	۱۱	۳۱,۳			
	۱۲	۴۱,۵			
	۱۳	۳۸,۹			
	۱۷	۳۰,۵			
	۱۸	۴۶,۱			

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

طبق تحلیل قاعده فقهی حد کفاف سرانه مسکن در طرح و برنامه‌ها، کاربری خدمات پایه شهری در محلات شماره ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۶، ۱۷ نسبت به سرانه مصوب (بالتر از ۱۵/۶ و کمتر از ۲۶ متر مربع) با کمبود مواجه است؛ بنابراین، ضروری است تا در روند تهیه طرح‌های بالادستی راهبردها و سیاست‌گذاری‌ها به نحوی باشد که تأمین‌کننده کمبود سرانه کاربری خدمات پایه شهری در وضع موجود باشد. در مقابل محلات شماره ۱، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵ و ۱۸ در وضعیت پذیرفتنی قرار دارند و از کفایت لازم برخوردارند (جدول ۸).

جدول ۸: تحلیل قاعده حد کفاف سرانه خدمات پایه شهری در طرح و برنامه‌ها

Table 8: Analysis of the per capita adequacy limit rule for basic urban services in plans and programs

کاربری	شماره محله	سرانه وضع موجود	سرانه مصوب برای منطقه ۲	وضعیت نسبت به سرانه مصوب	مطابقت با قاعده حد کفاف
خدمات پایه شهری	۲	۷,۹	$۱۵,۶ \leq x \leq ۲۶$	کمبود	محلاتی که در این دسته قرار گرفته‌اند، به لحاظ سرانه مصوب از کمبود مواجه‌اند؛ بنابراین، بر طبق قاعده حدکفاف، از کفایت لازم برخوردار نیستند؛ بنابراین، لازم است تا در روند تهیه طرح‌های بالادستی راهبردها و سیاست‌گذاری‌ها به نحوی باشد که تأمین‌کننده کمبود سرانه کاربری خدمات پایه شهری در وضع موجود باشد.
	۳	۷,۳			
	۴	۵			
	۵	۳,۵			
	۶	۱۴,۲			
	۷	۳,۵			
	۸	۴,۲			
	۱۶	۱۴,۴			
	۱۷	۷			
	۱	۱۷,۱	$۱۵,۶ \leq x \leq ۲۶$	قابل قبول	از کفایت لازم برخوردار است.
	۹	۲۸,۱			
	۱۰	۲۷,۸			
	۱۱	۵۸,۲			
	۱۲	۶۴,۸			
	۱۳	۱۳۶,۲			
	۱۴	۷۸,۹			
	۱۵	۱۶,۶			
	۱۸	۱۵,۶			

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

از نظر کاربری شبکه راه‌ها محلات شماره ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۵، ۱۶، ۱۷ و ۱۸ طبق تحلیل قاعده فقهی حد کفاف سرانه مسکن در طرح و برنامه‌ها، نسبت به سرانه مصوب (۲۸ متر مربع) با کمبود مواجه است؛ بنابراین، ضروری است تا در روند تهیه طرح‌های بالادستی راهبردها و سیاست‌گذاری‌ها به نحوی باشد که تأمین‌کننده کمبود سرانه کاربری خدمات پایه شهری در وضع موجود باشد. در مقابل محلات شماره ۱، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲ و ۱۳ در وضعیت پذیرفتنی قرار دارند و از کفایت لازم برخوردارند (جدول ۹).

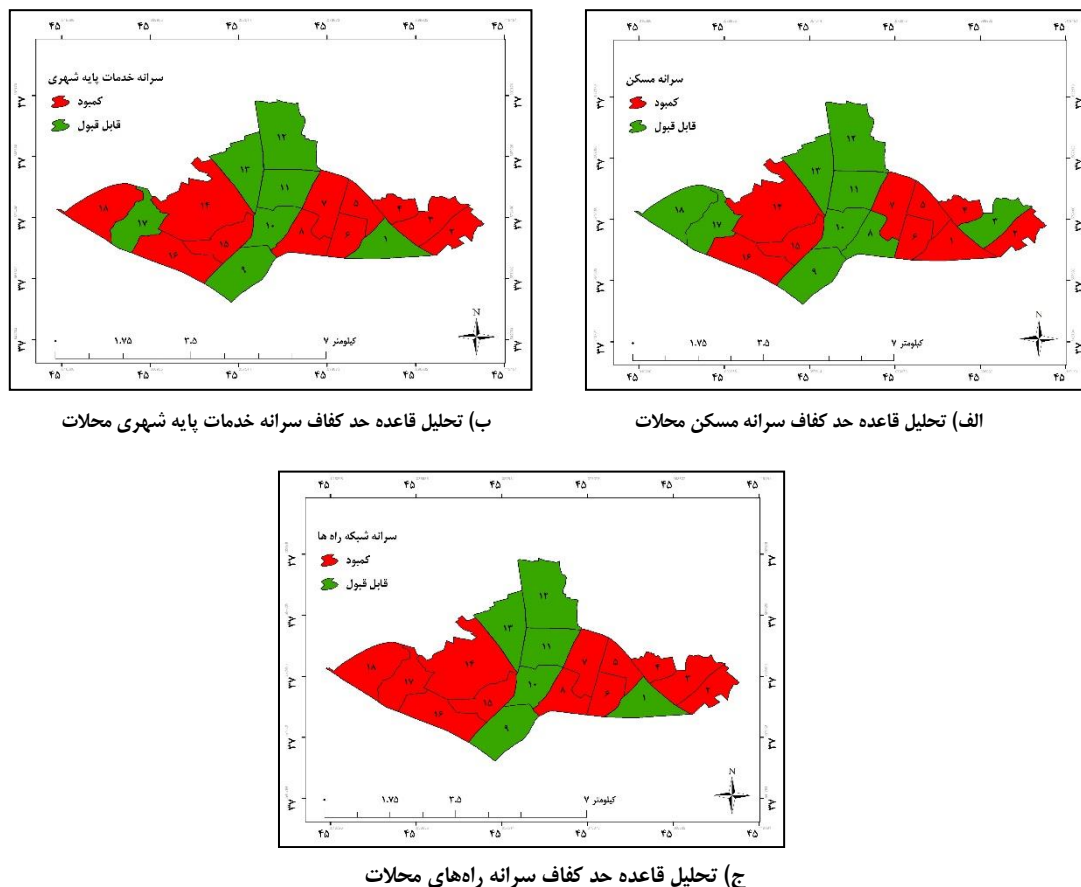
جدول ۹: تحلیل قاعده حد کفاف سرانه شبکه راه‌ها در طرح و برنامه‌ها

Table 9: Analysis of the per capita adequacy rule of the road network in plans and programs

کاربری	شماره محله	سرانه وضع موجود	سرانه مصوب برای منطقه ۲	وضعیت نسبت به سرانه مصوب	مطابقت با قاعده حد کفاف
شبکه راه‌ها	۲	۱۳,۱	۲۸	کمبود	محلاتی که در این دسته قرار گرفته‌اند به لحاظ سرانه مصوب از کمبود مواجه هستند؛ بنابراین، بر طبق قاعده حدکفاف، از کفایت لازم برخوردار نیستند؛ بنابراین، لازم است تا در روند تهیه طرح‌های بالادستی راهبردها و سیاست‌گذاری‌ها به نحوی باشد که تأمین‌کننده کمبود سرانه کاربری شبکه راه‌ها در وضع موجود باشد.
	۳	۱۴,۴			
	۴	۱۴,۱			
	۵	۲۱,۳			
	۶	۱۸,۷			
	۷	۱۶,۴			
	۸	۱۷,۳			
	۱۴	۲۲,۱			
	۱۵	۲۱,۷			
	۱۶	۱۸,۹			
	۱۷	۱۲,۳			
	۱۸	۱۹,۵			
	۱	۲۸,۲	۲۸	قابل قبول	از کفایت لازم برخوردار است.
	۹	۲۷,۱			
	۱۰	۳۰,۵			
	۱۱	۳۶,۵			
	۱۲	۳۵,۶			
	۱۳	۵۵,۶			

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

شکل (۶) وضعیت محلات منطقه ۲ شهر ارومیه را براساس تحلیل قاعده فقهی حد کفاف سرانه مسکن، خدمات پایه شهری و شبکه راه‌ها در طرح و برنامه‌ها را نشان می‌دهد که از نظر ویژگی‌های کمی مورد مطالعه در منطقه ۲ شهر ارومیه، محلات شماره ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۱۸ دارای کمبود هستند.

شکل ۶: وضعیت محلات براساس تحلیل قاعده فقهی حد کفاف سرانه مسکن، خدمات پایه شهری و شبکه راه‌ها در طرح و برنامه‌ها

Figure 6: The status of neighborhoods based on the analysis of the jurisprudential rule of per capita housing adequacy, basic urban services, and road network in plans and programs

ارزیابی کیفی

یکی از روش‌های مکمل در تحلیل و ارزیابی کاربری‌های شهری، تحلیل کیفی است که هم‌زمان و در کنار سنجش کمی به کار می‌رود و معمولاً با هدف اطمینان از استقرار منطقی کاربری‌ها و رعایت تناسب‌های لازم انجام می‌شود. در ارزیابی کیفی کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه، نسبت کاربری‌ها نسبت به یکدیگر براساس چهار ماتریس متداول سازگاری، مطلوبیت، ظرفیت و وابستگی بررسی شد که ادامه به نتایج آنها اشاره می‌شود.

ماتریس سازگاری

هدف از تدوین این ماتریس، تبیین میزان سازگاری و جلوگیری از ایجاد مزاحمت یک کاربری نسبت به اجرای فعالیت‌های سایر کاربری‌ها است. به عبارت دیگر، کاربری‌های اختصاص‌یافته به یک محله نباید مانع یا مزاحم اجرای فعالیت‌های سایر کاربری‌های محله باشند (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۰). برای ترسیم ماتریس متقابل سازگاری کاربری‌های عمده منطقه ۲ شهر ارومیه، به هر کاربری با توجه به سازگاری آن با سایر کاربری‌ها امتیاز ۱ تا ۴ اختصاص داده شد: امتیاز ۱ نشان دهنده سازگاری کامل، ۲ سازگاری نسبی، ۳ نسبتاً ناسازگار و ۴ ناسازگاری کامل

است. بر پایه نتایج ماتریس، کاربری‌های مسکونی در محدوده سازگار تا نسبتاً سازگار قرار دارند؛ درحالی‌که کاربری‌های فضای سبز و تأسیسات - تجهیزات شهری تا حدی نسبتاً ناسازگار ارزیابی شده‌اند. سایر کاربری‌های شهری نیز براساس مجموع امتیازات ماتریسی و مشاهدات میدانی در گروه نسبتاً سازگار قرار می‌گیرند (جدول ۱۰).

جدول ۱۰: ماتریس متقابل سازگاری کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه

Table 10: Mutual compatibility matrix of land uses in region 2 of Urmia city

کاربری	مسکونی	تجاری	آموزشی	بهداشتی - درمانی	اداری	انتظامی	صنعتی	حمل‌ونقل	فرهنگی	مذهبی	پارک و فضای سبز	ورزشی	تأسیسات و تجهیزات
مسکونی	۱												
تجاری	۳	۱											
آموزشی	۳	۳	۱										
بهداشتی - درمانی	۳	۲	۲	۱									
اداری	۳	۳	۳	۳	۱								
انتظامی	۲	۳	۳	۲	۳	۱							
صنعتی	۲	۳	۳	۳	۳	۲	۱						
حمل‌ونقل	۳	۳	۳	۱	۳	۳	۳	۱					
فرهنگی	۱	۳	۳	۲	۳	۲	۲	۳	۱				
مذهبی	۱	۲	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۱	۱			
پارک و فضای سبز	۱	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۱		
ورزشی	۳	۳	۲	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۱	
تأسیسات و تجهیزات	۳	۴	۲	۳	۳	۳	۲	۱	۳	۳	۳	۳	۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

ماتریس مطلوبیت

این ماتریس با هدف ارزیابی و تبیین میزان سازگاری هر کاربری با محل استقرار آن تدوین می‌شود. تفاوت ماتریس مطلوبیت با ماتریس سازگاری در این است که در ماتریس مطلوبیت تمرکز بیشتری بر مکان استقرار نسبت به کارکرد مورد انتظار از آن محل وجود دارد؛ به عبارتی هر کاربری با توجه به ویژگی‌های خاص خود برای مکان یا شرایط مکانی معینی مناسب است و هر مکان نیز براساس خصایصش کاربری مشخصی را می‌طلبد. در این ماتریس، نیازهای هر کاربری با ویژگی‌های محل استقرارش مقایسه می‌شود.

نتایج بررسی کیفی کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه از منظر مطلوبیت نشان می‌دهد: کاربری‌های مسکونی از نظر اندازه، موقعیت، شیب و توپوگرافی، شرایط صوتی و کیفیت هوا، میزان نورگیری، دسترسی به تأسیسات و تجهیزات و سایر خدمات مورد نیاز، در وضعیت نسبتاً مطلوبی قرار دارند و از نظر استقرار نیز شرایط نسبتاً مطلوب است. کاربری‌های تجاری از حیث اندازه و مجاورت با محورهای اصلی شهر وضعیت نسبتاً مطلوبی دارند؛ اما کمبود قابل توجه پارکینگ، به‌عنوان

نقطه‌ضعف، آنها را در سطح نسبتاً نامطلوب قرار می‌دهد. کاربری‌های آموزشی نیز از نظر وسعت و شاخص‌هایی مانند موقعیت، شیب، توپوگرافی، دسترسی، تأسیسات و تجهیزات، کیفیت صوت و هوا و تعامل با سایر کاربری‌ها در وضعیت نسبتاً مطلوبی هستند. درمقابل، کاربری‌هایی مانند درمانی - بهداشتی، مذهبی و فرهنگی، تفریحی و ورزشی و فضاهای سبز از نظر اندازه فضای تحت اشغال دارای وضعیت نامطلوب‌اند و به‌ویژه در شاخص مساحت، کمبودهای چشمگیری در بخش‌های بهداشتی - درمانی، فرهنگی و فضای سبز مشاهده می‌شود (جدول ۱۱).

جدول ۱۱: ماتریس مطلوبیت کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه

Table 11: Land use desirability matrix for region 2 of Urmia city

کاربری	اندازه زمین	موقعیت	شیب	خصوصیات فیزیکی	دسترسی	تأسیسات	صدا	هوا	بو	کاربری‌های مجاور
مسکونی	۲	۲	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۲	۲
تجاری	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
آموزشی	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
بهداشتی - درمانی	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
اداری	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
انتظامی	۱	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
صنعتی	۴	۲	۲	۱	۲	۱	۳	۲	۲	۲
حمل و نقل	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۳	۲	۲	۲
فرهنگی	۴	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
مذهبی	۴	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
پارک و فضای سبز	۴	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۲
ورزشی	۳	۲	۲	۲	۲	۳	۲	۲	۲	۲
تأسیسات و تجهیزات	۳	۲	۲	۱	۲	۳	۲	۱	۲	۲

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

ماتریس ظرفیت

هر کاربری شهری دارای مقیاس عملیاتی خاصی است و سطوح مختلف ساختار شهری نیز ظرفیت‌های محدودی دارند. هنگامی که مقیاس کاربری و ظرفیت سطح ساختاری مدنظر با یکدیگر هم خوانی داشته باشند، عملکرد فعالیت به‌خوبی انجام می‌شود و آن سطح ساختاری نیز به‌طور مؤثری از خدمات مربوط بهره‌مند می‌شود؛ اما در صورت عدم تطابق این دو، مشکلات متعددی برای هردو پدید خواهد آمد. علاوه بر این، هر سطح از ساختار فضایی سکونتگاهی تنها توان پذیرش محدوده‌ای از فعالیت‌ها را دارد. برای تهیه ماتریس متقابل «ظرفیت» کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه، به هر کاربری براساس ظرفیت پذیرش آن امتیاز ۱ تا ۵ اختصاص داده شد؛ بدین صورت که امتیاز ۱ نشان‌دهنده «ظرفیت کاملاً مناسب»، ۲ «ظرفیت مناسب»، ۳ «ظرفیت نسبتاً متوسط»، ۴ «ظرفیت نامناسب» و ۵ «ظرفیت کاملاً نامناسب» است. طبق نتایج بیشتر کاربری‌های منطق ۲ شهر ارومیه ظرفیتی در سطح واحد همسایگی، محله و

منطقه‌ای دارند و در سطوح بالاتر (شهر، استان و کشور و حتی برخی موارد در سطوح منطقه‌ای) به‌خصوص از نظر کاربری بهداشتی - درمانی دارای ظرفیت مناسبی نیستند (جدول ۱۲).

جدول ۱۲: ماتریس مطلوبیت کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه

Table 12: Land use desirability matrix for region 2 of Urmia city

کشور	استان	شهر	منطقه	محله	واحد همسایگی	کاربری / مقیاس	
۴	۴	۲	۱	۱	۱	کودکستان	آموزشی
۵	۴	۲	۲	۱	۱	دبستان	
۵	۴	۳	۲	۱	۲	راهنمایی	
۴	۵	۳	۳	۱	۲	دبیرستان - پیش‌دانشگاهی	
۴	۵	۴	۳	۲	۳	آموزش عالی	
۵	۴	۳	۳	۱	۱	بیمارستان عمومی	بهداشتی - درمانی
۵	۵	۳	۲	۱	۱	کلینیک تخصصی	
۵	۵	۳	۱	۱	۱	کلینیک عمومی	
۴	۵	۴	۱	۱	۱	پزشک عمومی	
۵	۵	۴	۲	۲	۲	پزشک تخصصی	
۴	۴	۳	۳	۱	۱	داروخانه	
۴	۴	۳	۲	۱	۱	ادارات کل	اداری
۳	۳	۳	۱	۲	۱	عمده‌فروشی	تجاری
۴	۳	۳	۱	۱	۱	خرده‌فروشی	
۵	۵	۴	۳	۱	۱	-	تفریحی - ورزشی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

ماتریس وابستگی

بر پایه مطالعات انجام شده، درجه وابستگی کارکردی کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه از طریق ماتریس وابستگی تحلیل شد. برای هر یک از کاربری‌ها به صورت جداگانه ماتریس وابستگی تهیه شد و میزان وابستگی کارکردی هر کاربری با مقیاس امتیازبندی ۱ تا ۵ سنجیده شد. در این مقیاس، امتیاز ۱ متناظر با «کاملاً وابسته»، ۲ «نسبتاً وابسته»، ۳ «بی تفاوت»، ۴ «نسبتاً غیروابسته» و ۵ «کاملاً غیروابسته» نسبت به سایر کاربری‌ها تعریف شد. با احتساب ۱۳ کاربری عمده شهر، در مجموع ۱۳ ماتریس مجزا تدوین شد؛ اما به منظور جلوگیری از افزایش حجم گزارش، در اینجا صرفاً نتایج نهایی حاصل از ادغام ماتریس‌های سیزده گانه و ارائه ماتریس منتج وابستگی ارائه شده است. تحلیل درجه وابستگی کاربری‌ها نشان می‌دهد که کاربری مسکونی بیشترین و برجسته‌ترین وابستگی را به سایر کاربری‌ها دارد؛ از جمله آموزشی، بهداشتی - درمانی، فضای سبز و تجاری برای تأمین خدمات موردنیاز شهروندان. کاربری تجاری نیز به استثنای وابستگی عمومی و مشترک به تأسیسات و تجهیزات شهری در درجه «نسبتاً وابسته» قرار دارد؛ این وابستگی عمدتاً متوجه کاربری‌های حمل و نقل و ارتباطی و مجاورت با بافت مسکونی است. کاربری‌های آموزشی، فرهنگی، اداری و فضای سبز نیز وضعیت تقریباً یکسانی از نظر میزان وابستگی دارند و در حد «نسبتاً وابسته» ارزیابی می‌شوند. در مقابل، برخی کاربری‌ها مانند درمانی، نظامی و صنعتی نسبت به کاربری‌های مجاور خود وضعیت «نسبتاً غیروابسته» دارند (جدول ۱۳).

جدول ۱۳: ماتریس وابستگی کاربری‌های منطقه ۲ شهر ارومیه

Table 13: Dependency matrix of land uses in region 2 of Urmia city

کاربری	کاملاً وابسته	نسبتاً وابسته	بی تفاوت	غیر وابسته	کاملاً غیر وابسته
مسکونی	*				
تجاری		*			
آموزشی		*			
بهداشتی - درمانی				*	
اداری		*			
انتظامی			*		
صنعتی				*	
حمل و نقل				*	
فرهنگی		*			
مذهبی		*			
پارک و فضای سبز		*			
ورزشی		*			
تأسیسات و تجهیزات		*			

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

در ادامه پژوهش به تفکیک محلات منطقه ۲ شهر ارومیه به ارزیابی کیفی کاربری‌ها طبق ماتریس چهارگانه پرداخته شد؛ ولی به دلیل جلوگیری از اطاله نوشتار، صرفاً به بیان مختصر نتایج نقشه بسنده شد که در جدول (۱۴) آورده شده است.

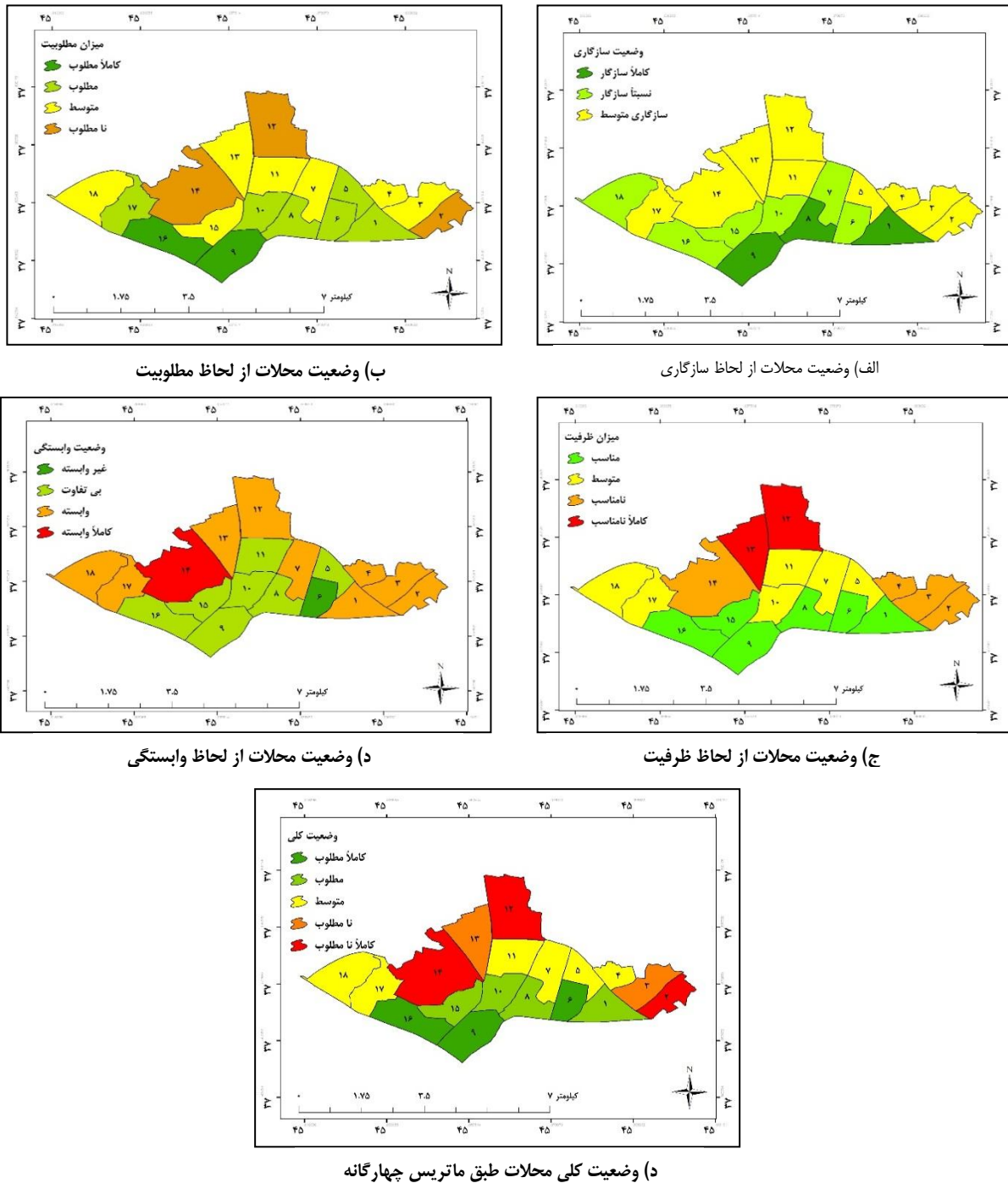
جدول ۱۴: نتایج ماتریس چهارگانه به تفکیک محلات منطقه ۲ شهر ارومیه

Table 14: Results of the quadrilateral matrix by neighborhoods of region 2 of Urmia city

محلات	سازگاری	مطلوبیت	ظرفیت	وابستگی	وضعیت کلی
۱	۱	۲	۲	۳	مطلوب
۲	۳	۴	۴	۳	کاملاً نامطلوب
۳	۳	۳	۴	۳	نا مطلوب
۴	۳	۳	۴	۳	متوسط
۵	۳	۲	۳	۲	متوسط
۶	۲	۲	۲	۱	کاملاً مطلوب
۷	۲	۳	۳	۳	متوسط
۸	۱	۲	۲	۲	مطلوب
۹	۱	۱	۲	۲	کاملاً مطلوب
۱۰	۲	۲	۳	۲	مطلوب
۱۱	۳	۳	۳	۲	متوسط
۱۲	۳	۴	۴	۵	کاملاً نامطلوب
۱۳	۳	۳	۴	۳	نامطلوب
۱۴	۳	۴	۴	۵	کاملاً نامطلوب
۱۵	۲	۳	۲	۲	مطلوب
۱۶	۲	۱	۲	۲	کاملاً مطلوب
۱۷	۳	۲	۳	۳	متوسط
۱۸	۲	۳	۳	۳	متوسط

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

با توجه به نتایج، ۳ محله (محلات شماره ۱۶، ۹ و ۶) در وضعیت کاملاً مطلوب، چهار محله (محلات شماره ۱، ۴، ۸ و ۱۵) در وضعیت مطلوب و ۶ محله (محلات شماره ۴، ۵، ۷، ۱۱، ۱۷ و ۱۸) در وضعیت متوسطی قرار دارند. بقیه محلات نیز از نظر شاخص‌های کیفی در وضعیت نامطلوب و کاملاً مطلوب قرار گرفته‌اند. **شکل (۷)** وضعیت محلات مختلف طبق ماتریس چهارگانه را به نمایش می‌گذارد.

شکل ۷: وضعیت محلات منطقه ۲ شهر ارومیه طبق ماتریس چهارگانه

Figure 7: Status of neighborhoods in region 2 of Urmia city according to the four-dimensional matrix

رعایت قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری منطقه ۲ ارومیه

برای بررسی این موضوع که آیا قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری منطقه ۲ ارومیه رعایت شده است یا نه، پرسشنامه‌ای (با توجه به **جدول ۳**) تهیه و در اختیار ۲۰ نفر از کارشناسان و تحصیل‌کردگان گذاشته و با استفاده از میانگین پاسخ‌ها (میان ۳) به تحلیل موضوع پرداخته شد. طبق نتایج به‌دست آمده (**جدول ۱۵**) می‌توان گفت که به جز سه مورد امنیت و ایمنی کافی در برنامه‌ریزی و طراحی فضای‌های شهری، دسترسی کافی عموم مردم به مکان‌های عمومی و خدماتی شهری، امنیت و ایمنی کافی معابر عمومی شهری و تراکم جمعیتی کافی نسبت به سطح شهر در طرح و برنامه‌های شهری بقیه موارد رعایت نشده است. در یک نتیجه کلی می‌توان گفت از نظر کارشناسان، به قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری منطقه ۲ ارومیه (با میانگین ۲/۹۰) بی‌توجهی شده است.

جدول ۱۵: قاعده فقهی حد کفاف در سطح منطقه ۲

Table 15: The jurisprudential rule of Hadd-e Kafaf (minimum sufficiency level) in District 2

نتیجه	میانگین	قاعده فقهی حد کفاف
رعایت	۳/۰۱	امنیت و ایمنی کافی در برنامه‌ریزی و طراحی فضای‌های شهری
عدم رعایت	۲/۹۵	رعایت اصول و استانداردهای لازم برای مکانیابی کاربری آموزشی
عدم رعایت	۲/۸۷	رعایت اصول و استانداردهای لازم برای مکانیابی کاربری اداری و انتظامی و خدماتی و اورژانسی
عدم رعایت	۲/۹۶	وجود فضای سبز کافی برای تأمین نیازهای شهروندان
عدم رعایت	۲/۸۲	ظرفیت کافی و دسترسی یکسان به کاربری درمانگاه‌ها و بیمارستان‌ها
رعایت	۳/۰۹	دسترسی کافی عموم مردم به مکان‌های عمومی و خدماتی شهری
رعایت	۳/۱۷	امنیت و ایمنی کافی معابر عمومی شهری
عدم رعایت	۲/۶۷	رعایت اصول پویایی مرکز شهر در طراحی و برنامه‌ریزی
رعایت	۳/۱۶	تراکم جمعیتی کافی نسبت به سطح شهر در طرح و برنامه‌های شهری
عدم رعایت	۲/۵۸	رعایت حقوق شهروندی در طرح و برنامه‌های شهری برای رشد و سعادت انسان در شهرهای اسلامی
عدم رعایت	۲/۹۹	رعایت استانداردهای لازم در خیابان و پیاده‌روها (برای سهولت در رفت‌وآمد)
عدم رعایت	۲/۶۷	لحاظ‌کردن سطح و ظرفیت کافی برای احداث پارکینگ نسبت به حجم ترافیک
عدم رعایت	۲/۸۸	الزامات لازم برای جانمایی کلیه کاربری‌های شهری با سازگاری کافی
عدم رعایت	۲/۷۳	فضای کافی برای رفع نیازهای معنوی و معاملات اجتماعی
عدم رعایت	۲/۹۰	کل

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

رجوع به شهرسازی گذشته به‌خصوص شهرهای اسلامی می‌تواند پاسخگوی خیلی از مشکلات شهری موجود باشد. با توجه به اهتمام دولت جمهوری اسلامی ایران به نهادینه‌سازی اصول و ارزش‌های اسلامی در برنامه‌ریزی شهری، ضرورت دارد که اصول شهرسازی از دیدگاه اسلام به‌صورت نظام‌مند تبیین و استخراج شوند. از آنجایی که زمینه و بستر تهیه طرح و برنامه‌ها و اجرای آن در شهرهای ایرانی - اسلامی است، ضرورت می‌یابد قواعد و اصول فقه

اسلامی در فرآیند تهیه آنها رعایت شود. قاعده فقهی حد کفاف یکی از قواعد اسلامی است که در راستای رفاه بشر و برخورداری برابر انسان‌ها از منابع است. کاربری‌های شهری علاوه بر اینکه به لحاظ کمی باید از کفایت لازم برخوردار باشد، به لحاظ کیفی نیز باید از کفایت لازم برخوردار باشد. تخصیص منابع به صورت برابر در سطح شهر و تأمین سرانه‌های کاربری‌های شهری به صورت یکسان در کلیه مناطق و محلات و برخورداری یکسان همه شهروندان از خدمات شهری، یکی از مهم‌ترین اهداف طرح‌ها و برنامه‌های شهری است. در محدوده مورد مطالعه بررسی شد که چه کاربری‌هایی و چه محلاتی به لحاظ قاعده فقهی حد کفاف، از کفایت لازم برخوردار است یا نیست. طبق بررسی‌های کمی، کاربری‌های آموزشی، آموزشی تحقیقات و فناوری، بهداشتی - درمانی، مذهبی، تفریحی - گردشگری و صنعتی در منطقه ۲ شهر ارومیه از نظر وضعیت سرانه نسبت به طرح‌های بالادست با کمبود مواجه‌اند و سرانه کاربری‌های مدنظر از نظر قاعده فقهی حد کفاف به کفایت لازم نرسیده است. درمقابل کاربری‌های فرهنگی - هنری، پارک‌ها و فضای سبز، ورزشی، اداری - انتظامی، مسکونی، تجاری و خدماتی، حمل‌ونقل و انبارداری، تأسیسات و تجهیزات شهری از نظر سرانه نسبت به طرح‌های بالادست، وضعیت پذیرفتنی و دارای کفایت لازم است. در ادامه وضعیت محلات منطقه ۲ شهر ارومیه را براساس تحلیل قاعده حد کفاف سرانه مسکن، خدمات پایه شهری و شبکه راه‌ها در طرح و برنامه‌ها بررسی شد که براساس نتایج کلی، محلات شماره ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۱۸ دارای کمبود هستند. برای سنجش وضعیت کیفی کاربری‌ها نیز از ماتریس چهارگانه (سازگاری، مطلوبیت، وابستگی و ظرفیت) استفاده شد که نتایج ماتریس نشان داد که ۳ محله (محلات شماره ۱۶، ۹ و ۶) در وضعیت کاملاً مطلوب، چهار محله (محلات شماره ۱، ۴، ۸ و ۱۵) در وضعیت مطلوب و ۶ محله (محلات شماره ۴، ۵، ۷، ۱۱، ۱۷ و ۱۸) در وضعیت متوسطی قرار دارند. بقیه محلات نیز از نظر شاخص‌های کیفی در وضعیت نامطلوب و کاملاً مطلوب قرار گرفته‌اند و دارای کمبودهایی هستند. همچنین براساس نظرات و یافته‌های حاصل از پرسشنامه کارشناسان، به قاعده فقهی حد کفاف در برنامه‌ریزی و طراحی شهری منطقه ۲ ارومیه (با میانگین ۲/۹۰) بی‌توجهی شده که هم‌راستا با نتایج بخش بررسی کمی و کیفی کاربری‌ها در منطقه شهر ارومیه است؛ بنابراین، توصیه می‌شود در روند تهیه طرح و برنامه‌های شهری در شهرهای ایرانی - اسلامی به احکام اسلامی در راستای توسعه انسانی و افزایش رفاه شهروندان رجوع شود.

منابع

قرآن کریم.

احمدی، سیدعباس، ایرانی هریس، صیاد، و دلالت، مراد (۱۳۹۹). تحلیل و بررسی خدمات عمومی شهر اهر با تأکید بر عدالت فضایی. *جغرافیایی آمایش شهری - منطقه‌ای*، ۱۰ (۳۷)، ۱۸۷-۲۱۰.

<https://doi.org/10.22111/gaij.2020.5980>

بمانیان، محمدرضا، ارجمندی، سحر، و علی محمدی، فرزانه (۱۳۹۴). تأثیر اصول فقهی مرتبط با حقوق شهروندی بر پایه عدل در طراحی مسکن (نمونه موردی: سه مورد از خانه‌های ایرانی - اسلامی). *مطالعات شهر ایرانی/اسلامی*،

(۱۲)، ۸۹-۱۰۰. <https://sid.ir/paper/479255/fa>

بن عمر، مفصل (۱۳۴۸ق). *توحید مفصل* (علامه مجلسی، مترجم، ج. ۱). انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- پورمحمدی، مرضیه، بحرینی، سیدحسین، و داوودپور، زهره (۱۳۹۸). شهر اسلامی: تخیل یا واقعیت. دانش شهرسازی، ۳(۲)، ۳۳-۴۷. <https://doi.org/10.22124/upk.2019.13124.1184>
- پورمحمدی، مرضیه، حبیبی، سید محسن، بحرینی، حسین، و داوودپور، زهره (۱۴۰۱). رد نظریه شهر اسلامی به‌عنوان فرم. باغ نظر، ۱۹(۱۰۷)، ۹۹-۱۱۰. <https://doi.org/10.22034/bagh.2021.256752.4710>
- ربانی، رسول (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی شهری (با همکاری فریدون وحیدا، چاپ دوم). دانشگاه اصفهان، با همکاری سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- ربانی عارف، هادی، رزاقی، صادق، و دهقان‌پور، علیرضا (۱۳۹۹). رفاه و اشرافی‌گری در اسلام. فصلنامه علمی/اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۹(۳۲)، ۱۲۳-۱۴۶. <http://mieaoi.ir/article-1-847-fa.html>
- شریف رضی، محمد بن حسین (۱۳۸۸). نهج‌البلاغه (حسین انصاریان، مترجم). دارالعرفان.
- صابرم‌نش، علیرضا، احمدی، حسن، و براتی، ناصر (۱۴۰۰). تبیین مؤلفه‌های آموزش شهرسازی با تأکید بر شاخص‌های شهر اسلامی محورهای موضوعی: شاخص‌های شهر ایرانی اسلامی. مطالعات شهر ایرانی/اسلامی، ۱۲(۴۶)، ۱-۱۶. <https://iic.ihss.ac.ir/fa/Article/36466>
- صفایی‌پور، مسعود، و حاجی‌پور، نازنین (۱۴۰۱). سنجش و ارزیابی میزان خلاقیت شهری بر مبنای مؤلفه‌های ایرانی - اسلامی در شهر دزفول. مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی، ۳(۲)، ۱-۲۵.
- <https://doi.org/10.22124/gscj.2022.21152.1128>
- صفایی مقدم، مهدی، رحمانی، بابک، پاک سرشت، میلاد، و مرعشی، سارا (۱۳۹۵). مبانی و اصول اخلاق اسلامی: ارتباط معلم با دانش‌آموزان. مجله پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت، ۶(۱)، ۲۳-۴۵.
- <https://doi.org/10.22067/fe.v6i1.36765>
- صفری، حامد، زمانی، بهادر، و ربانی‌خور اسگانی، علی (۱۳۹۹). تحلیل ابعاد و عوامل تأثیرگذار بر فرایند صورت‌بندی دستورالعمل اخلاق حرفه‌ای برنامه‌ریزی شهری در ایران. جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، ۳۱(۴)، ۴۳-۷۰.
- <https://doi.org/10.22108/gep.2020.123415.1315>
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۵۰ الف). تفسیر المیزان (سید محمدباقر موسوی همدانی، مترجم، ج. ۴). دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۵۰ ب). تفسیر المیزان (سید محمدباقر موسوی همدانی، مترجم، ج. ۱۸). دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).
- عندلیب، حسین (۱۳۹۷). بررسی و تبیین اصول و قواعد شهرسازی از منظر فقه اسلامی. فصلنامه علمی/اختصاصی معارف فقه علوی، ۴(۶)، ۵-۲۶. <https://ensani.ir/fa/article/388451>
- عیتانی، محمد خلیل (۱۴۲۲ ق). المفردات فی غریب القرآن (حسین بن محمد راغب اصفهانی، مترجم، چاپ دوم). دفتر نشر الکتاب.
- فراهانی فرد، سعید (۱۳۸۶). عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از منابع طبیعی. فصلنامه علمی پژوهشی/اقتصاد اسلامی، ۷(۲۵)، ۱۲۵-۱۵۷. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_16666.html
- فهری، احمد (۱۳۰۱). صحیفه سجادیه (ج. ۲). انتشارات اسوه.

قاسمی، کیمیا، حمزه‌نژاد، مهدی، و مشکینی، ابوالفضل (۱۳۹۸). ارائه الگوی برنامه‌ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام. *نقش جهان*، ۹(۳)، ۱۷۷-۱۹۰.

https://bsnt.modares.ac.ir/article_862.html

کلانتری، عبدالحسین، و بخشی‌زاده، حسن (۱۳۹۹). معیارهای عدالت اجتماعی در شهر اسلامی. *فصلنامه علمی - پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*، ۱۰(۱)، ۹-۳۰.

<https://doi.org/10.22059/jstmt.2020.295303.1325>

گل خطمی، ایمان، و حقیقت‌بین، مهدی (۱۳۹۵). کاربرد فقه در تحقق منظر شهری امن. *مجله شیعه‌شناسی*، ۱۴(۵۵)، ۹۸-۶۹. https://www.shiitestudies.com/article_27732.html

محمدی ری شهری، محمد (۱۳۲۵ق). *میزان الحکمه* (حمیدرضا شیخی، مترجم، ج. ۵). انتشارات مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحديث.

مسعودی ثانی جویباری، هما، شکور، علی، دلمانیان، امیر، بابایی الیاسی، میلاد، و کرمی پالنگری، شهرام (۱۴۰۳). سنجش و تحلیل عدالت فضایی در توزیع کاربری‌های خدماتی در سطح محلات شهری مطالعه موردی: محلات منطقه پنج شهر رشت. *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۵۶(۲)، ۹۷-۱۱۳.

<https://doi.org/10.22059/jhgr.2023.352932.1008572>

معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه انسانی شهرداری ارومیه (۱۴۰۰). *آمارنامه شهر ارومیه*. ملکیپور اصل، بهزاد، و دستواره، فرشته (۱۳۹۹). کدهای اخلاق حرفه‌ای در برنامه‌ریزی. *فصلنامه توسعه پایدار محیط جغرافیایی*، ۱(۳)، ۷۰-۸۵. <https://doi.org/10.52547/sdgc.2.2.184>

مولائی، اصغر، و خانی، حسین (۱۴۰۱). تأثیر اصول و قواعد فقهی در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری اسلامی (مطالعه موردی: محدوده پیاده‌راه پانزده خرداد تهران). *حقوق اسلامی*، ۱۹(۷۲)، ۱۵۳-۱۸۴.

https://hoquq.iict.ac.ir/article_252940.html

میرغلامی، مرتضی، کی‌نژاد، محمدعلی، و علیزاده، بهرام (۱۳۹۷). ارزیابی عدالت فضایی در توسعه مجدد فضاهای مورد پژوهی: طرح موضوعی عتیق شهر تبریز. *ماهنامه باغ نظر*، ۱۵(۶۷)، ۴۳-۵۲.

<https://doi.org/10.22034/bagh.2018.80613>

نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۹). تأملی در چیستی شهر اسلامی. *فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۱(۱)، ۵۱-۹۴. <https://www.magiran.com/p871566>

وفادار نصرالله‌زاده، مریم (۱۳۹۹). بررسی احکام شهرسازی با رویکرد کاربری مسکونی. *دوفصلنامه علمی مطالعات فقه اسلامی و مبانی حقوق*، ۱۴، ۲۵۱-۲۷۵. <https://doi.org/10.22034/fvh.2020.4894>

ونوس، داور، و خانی جزنی، جمال (۱۳۸۰). اصول اخلاق بازرگانی در اسلام. *مجله دانش و توسعه*، ۱۳(۱۳)، ۴۳-۶۰. <http://noo.rs/hD73x>

References

The Holy Quran.

Ali, M. A., Kahachi, H. A., Al-Hinkawi, W. S., & Shok, M. I. (2023). *The impact of Islamic thought on sustainable development of the Arab Islamic city: Baghdad city as a case study*. In International Conference on Scientific Research & Innovation (ICSRI 2022) (Vol. 2820, No. 1, p. 030013). AIP Publishing LLC. <https://doi.org/10.1063/5.0150741>

- Abu-Lughod, J. L. (1987). The Islamic city—Historic myth, Islamic essence, and contemporary relevance. *International journal of middle east studies*, 19(2), 155-176.
<https://doi.org/10.1017/S0020743800031822>
- Ahmadi, S. A., Irani Harris, S., & Delalat, M. (2020). Analyzing and reviewing the public services of Ahar city with an emphasis on spatial justice. *Journal of Urban and Regional Studies*, 10(37), 187-210. <https://doi.org/10.22111/gaij.2020.5980> [In Persian]
- Aitani, M. Kh. (2001). *Al-Mufradat fi Gharib al-Qur'an* (H. i. M. Raghieb Isfahani, Trans., 2nd ed.). Office of Kitab Publishing. [In Persian]
- AlSayyad, N., & Tureli, I. (2009). Islamic urbanism. In *International encyclopedia of human geography*. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01058-0>
- Andalib, H. (2018). Investigating and explaining the principles and rules of urban planning from the perspective of Islamic jurisprudence. *Specialized Scientific Quarterly of Alawi Jurisprudential Knowledge*, 4(6), 5-26. <https://ensani.ir/fa/article/388451> [In Persian]
- Bemanian, M. R., Arjmandi, S., & Ali Mohammadi, F. (2015). The impact of jurisprudential principles related to citizenship rights based on justice in housing design (Case study: Three examples of Iranian-Islamic houses). *Journal of Iranian Islamic City Studies*, (12), 89-100.
<https://sid.ir/paper/479255/fa> [In Persian].
- Benhadda, A. (2020). The city in the Islamic world: From imitation to modernization: A reading of the Arab city and modernity. *Al-Muntaqa: New Perspectives on Arab Studies*, 3(2), 88-96.
<https://www.jstor.org/journal/almuntaqa>
- Dabbour, L. M. (2021). Morphology of quarters in traditional Arab Islamic city: A case of the traditional city of Damascus. *Frontiers of Architectural Research*, 10(1), 50-65.
<https://doi.org/10.1016/j.foar.2020.11.004>
- Deputy of Planning and Human Capital Development of Urmia Municipality (2021). *Statistics of Urmia city*. [In Persian]
- Fahri, A. (1992). *Sahife Sajjadi* (Vol. 2). Osveh Publications. [In Persian]
- Farahani Fard, S. (2007). Intergenerational justice in the exploitation of natural resources. *Scientific Research Quarterly of Islamic Economics*, 7(25), 125-157.
https://eghtesad.iict.ac.ir/article_16666.html [In Persian]
- Golkhatami, I., & Haqqiq Bin, M. (2016). Application of jurisprudence in realizing a safe urban landscape. *Journal of Shiite Studies*, 14(55), 69-98.
https://www.shiitestudies.com/article_27732.html [In Persian]
- Ibn Umar, M. (1929). *Tawhid al-Mufaz-zal* (Allama Majlisi, Trans., Vol. 1). Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications. [In Persian]
- Kalantari, A. (2020). Criteria of social justice in an Islamic city. *Quarterly Scientific-Research Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 10(1), 9-30.
<https://doi.org/10.22059/jstmt.2020.295303.1325> [In Persian]
- Malkpour Asl, B., & Dastvareh, F. (2020). Professional codes of ethics in planning. *Quarterly Journal of Sustainable Development of Geographical Environment*, 1(3), 70-85.
<https://doi.org/10.52547/sdgc.2.2.184> [In Persian]
- Masoudi Sani Joybari, H., Shakoor, A., Delmanian, A., Babaei Eliasi, M., & Kerami Palangeri, Sh. (2024). Measuring and analyzing spatial justice in the distribution of service uses at the level of urban neighborhoods; The case study of neighborhoods of District 5 of Rasht City. *Human Geography Research Quarterly*, 56(2), 97-113. <https://doi.org/10.22059/jhgr.2023.352932.1008572> [In Persian]
- Mirgholami, M., Kinezhad, M. A. & Alizadeh, B. (2018). Evaluating spatial justice in the redevelopment of case study spaces: The ancient site plan of Tabriz city. *Bagh-e-Nazar Monthly*, 15(67), 43-52. <https://doi.org/10.22034/bagh.2018.80613> [In Persian]
- Mohammadi Reyshahri, M. (1907). *Mizan al-Hikmah* (H. R. Sheikhi, Trans., Vol. 5). Dar al-Hadith Scientific-Cultural Institute. [In Persian]
- Molaei, A., & Khani, H. (2022). The effect of jurisprudential principles and rules in planning and designing Islamic urban spaces (Case study: Tehran's 15th Khordad Pedestrian Area). *Islamic Law*, 19(72), 153-184. https://hoquq.iict.ac.ir/article_252940.html [In Persian]

- Sharif Razi, M. i. H. (2009). *Nahj al-Balagha* (H. Ansarian, Trans.). Dar al-Erfan. [In Persian]
- Naghizadeh, M. (2010). A reflection on the nature of the Islamic city. *Iranian Islamic City Studies Quarterly*, 1(1), 51-94. <https://www.magiran.com/p871566> [In Persian]
- Pourmohammadi, M., Bahreini, H., & Davoudpour, Z. (2019). Islamic city: Imagination or reality. *Urban Planning Science*, 3(2), 33-47. <https://doi.org/10.22124/upk.2019.13124.1184> [In Persian]
- Pourmohammadi, M., Habibi, M., Bahreini, H., & Davoudpour, Z. (2021). Rejecting the theory of the Islamic city as a form. *Bagh-e-Nazar*, 19(107), 99-110. <https://doi.org/10.22034/bagh.2021.256752.4710> [In Persian]
- Qasemi, K., Hamzehnejad, M., & Meshkini, A. (2019). Presenting a physical planning model for an Iranian Islamic city to meet human needs from an Islamic perspective. *Naqsh-e Jahan*, 9(3), 177-190. https://bsnt.modares.ac.ir/article_862.html [In Persian]
- Rabbani Aref, H., Razzaghi, S., & Dehghanpour, A. (2020). Welfare and aristocracy in Islam. *Quarterly Journal of Islamic Economics and Banking*, 9(32), 123-146. <http://mieaoi.ir/article-1-847-fa.html> [In Persian]
- Rabbani, R. (2006). *Urban sociology* (F. Vahida, Ed., 2nd ed.). Isfahan University, in collaboration with the Organization for the Study and Compilation of Humanities Books. [In Persian]
- Sabermanesh, A., Ahmadi, H., & Barati, N. (2021). Explaining the components of urban planning education with emphasis on Islamic city indicators. Thematic axes: Iranian Islamic city indicators. *Iranian Islamic City Studies*, 12(46), 1-16. <https://iic.ihss.ac.ir/fa/Article/36466> [In Persian]
- Safaei Moghadam, M., Rahmani, B., Pak Seresht, M., & Marashi, S. (2016). Foundations and principles of Islamic ethics: Teacher-student relationship. *Journal of Research on the Foundations of Education and Training*, 6(1), 23-45. <https://doi.org/10.22067/fe.v6i1.36765> [In Persian]
- Safaeipour, M., & Hajipour, N. (2021). Measuring and evaluating the level of urban creativity based on Iranian-Islamic components in the city of Dezful. *Geographical Studies of Coastal Areas*, 3(2), 1-25. <https://doi.org/10.22124/gscsj.2022.21152.1128> [In Persian]
- Safari, H., Zamani, B., & Rabbani-Khor Esgani, A. (2020). Analysis of dimensions and factors influencing the process of formulating professional ethics guidelines for urban planning in Iran. *Geography and Environmental Planning*, 31(4), 43-70. <https://doi.org/10.22108/gep.2020.123415.1315> [In Persian]
- Tabataba'i, M. H. (1971a). *Tafsir al-Mizan* (S. M. B. Mousavi Hamedani, Trans., Vol. 4). Islamic Publications Office (affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom). [In Persian]
- Tabataba'i, M. H. (1971b). *Tafsir al-Mizan* (S. M. B. Mousavi Hamedani, Trans., Vol. 18). Islamic Publications Office (affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom). [In Persian]
- Vafadar Nasrullahzadeh, M. (2020). Studying the rulings of urban planning with a residential use approach. *Two Scientific Quarterly Journals of Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Law Studies*, 14, 251-275. <https://doi.org/10.22034/fvh.2020.4894> [In Persian]
- Venus, D., & Khani Jazni, J. (2001). Principles of business ethics in Islam. *Journal of Knowledge and Development*, (13), 43-60 <http://noo.rs/hD73x> [In Persian]

